

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Het oog van het volk

**Hoe het oculaire model van Jeffrey Green de
westerse democratie bekritiseert en vitaliseert**

Marjan Slob

Het oog van het volk

Hoe het oculaire model van Jeffrey Green de westerse democratie bekritiseert en vitaliseert

Marjan Slob

Januari 2016

Dit essay is geschreven in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij de auteur. De inhoud vormt niet per definitie een weergave van het standpunt van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Woord vooraf: twee manieren om naar onze democratie te kijken

Groeiend wantrouwen tegenover politici, lagere opkomst bij verkiezingen, een behoorlijk grillig electoraat, politieke partijen die nauwelijks leden weten te trekken: de toestand van onze representatieve democratie baart nogal wat zorgen. Van diverse kanten worden oplossingen geopperd die de democratie beogen te repareren. Sommige van die oplossingen willen het representatieve stelsel zelf soepeler laten verlopen, andere zoeken het in directe vormen van democratie, in burgerparticipatie, of in de ‘doedemocratie’.

Hoe goedbedoeld die initiatieven ook zijn, volgens de Amerikaanse politiek filosoof Jeffrey Green zullen ze geen zoden aan de dijk zetten. En dat komt doordat al die initiatieven stoelen op wat hij een *vocaal* model noemt. Ze zijn erop gericht om ‘de stem van het volk’ beter te laten doorklinken, en dat vocale model werkt in de praktijk niet voldoende, stelt Green. Een grote groep mensen blijkt namelijk geen gebruik te maken van hun stemrecht en zoekt ook anderszins geen wegen om zijn mening onder de aandacht van volksvertegenwoordigers te brengen. Deze mensen houden zich stom. Zoals politicoloog Linda Bos in dit essay stelt: “We moeten af van dat ideaal van de participerende kiezer. Heel veel mensen participeren namelijk niet, en stellen zich ook niet op de hoogte van politiek nieuws.”

De mate waarin burgers hun mening kunnen en willen formuleren, wordt stelselmatig overschat. Omdat je in de praktijk pas een volwaardig burger bent als je meepraat, wordt het grootste gedeelte van de bevolking feitelijk van het bestuur uitgesloten. Maar dat weigeren we te erkennen, omdat dit volgens het vocale model niet zou kunnen en mogen gebeuren – we verbloemen kennelijk liever de feiten dan ons dierbare model te verlaten. Zo dreigt ons representatieve ideaal een vorm van *wishful thinking* te worden dat de ware stand van zaken in een massademocratie aan het zicht onttrekt.

Tegenover het vocale model, met zijn onrechtvaardige begunstiging van een mondige elite, plaatst Green een *oculair* model. In een oculair model ligt de nadruk niet op de stem, maar op het oog. Het gros van de mensen beleeft de politiek door te *kijken* naar politici. Door deze ‘blik van het volk’ meer macht te geven, zou je in potentie een veel groter deel van het volk invloed op de politiek kunnen bieden dan het vocale model vermag.

Het schema waarmee dit essay opent, zet het vocale model af tegen het oculaire model. Dit essay beweert niet dat het vocale model aan de kant geschoven moet worden ten gunste van het oculaire model. Wel stelt het dat bepaalde verschijnselen in de Nederlandse democratie beter te begrijpen zijn vanuit oculair perspectief. Neem een recent voorbeeld: de afgeblazen benoeming van Loek Hermans als waarnemend burgemeester van Zutphen. Hermans is een ervaren en gerespecteerd lid van de bestuurlijke elite, en aanvankelijk waren de lokale fractievoorzitters dan ook unaniem blij met zijn komst. De sfeer sloeg om toen Hermans in opspraak kwam vanwege zijn commissariaat bij zorgconglomeraat Meavita. De Zutphense bevolking stelde een online petitie op, waarna de lokale notabelen concludeerden dat er bij

nader inzien geen 'draagvlak' was voor de kandidatuur van Hermans. Zij twijfelden niet aan de integriteit en bestuurlijke kwaliteiten van Hermans, haastten zij zich te zeggen, maar tegen de ontstane beeldvorming was niet op te redeneren. Vanuit een oculair model gezien liet 'het volk' hier zijn blik gelden door Hermans effectief 'weg te kijken'. Wat een raadsel is vanuit het vocale model – waarom moet een bestuurder die keurig de steun heeft van de plaatselijke volksvertegenwoordiging toch het veld ruimen? – kan het oculaire model verklaren: het volk voelt zich niet gerepresenteerd door de eigen volksvertegenwoordiging en maakt dit duidelijk door de macht 'weg te kijken'.

Het is moeilijk vol te houden dat politici in een massademocratie de wil van het volk uitvoeren, stelt Green. Bezien vanuit het oculaire model is dat ook niet zo erg, want de meeste burgers zien zichzelf niet als potentiële bestuurder, en zien politici dus ook niet als hun plaatsvervangers in het bestuur. Deze burgers verlangen naar politici die op de juiste momenten leiderschap tonen en knopen doorhakken. Door de manier waarop ons bestel politici selecteert, komen dergelijke leiders echter niet gemakkelijk bovendrijven. We willen leiders, maar krijgen bestuurders – en dat leidt tot onvrede en vervreemding.

Het oculaire model biedt een fundamenteel andere kijk op onze democratie dan het vocale model. Die nieuwe kijk biedt ook andere aanknopingspunten voor het versterken van de democratie. Waar het vocale model veel kaarten zet op experimenten om burgers bij het bestuur te betrekken, kun je vanuit een oculair model gezien juist bedenkingen hebben bij dergelijke experimenten, omdat zij mondige burgers de gelegenheid bieden om nog meer macht naar zich toe te trekken. Het oculair model gelooft meer in het vitaliseren van de 'tegendemocratie': instellingen, organisaties en burgers die vanuit een georganiseerd wantrouwen de uitvoerende macht scherp houden. En het model roept politici op om openlijk te verschijnen voor het oog van het volk, zodat het volk zelf kan oordelen of een leider het vertrouwen wel waard is.

Het vocale en oculaire model verklaren andere verschijnselen en geven aanleiding tot een ander type remedies. Beide hebben hun waarde. Maar in de praktijk domineren de analyses vanuit het vocale model, en daardoor blijven de kansen die het oculaire model biedt onbenut. Dit essay belicht de merites van het oculaire model, en roept op om de oplossingsrichtingen waar het op wijst verder te doordenken.

Schema: het vocale versus het oculaire model

Het onderstaande schema plaatst het gebruikelijke 'vocale' model van de democratie in steekwoorden tegenover Jeffrey Greens 'oculaire' model.

Vocale model	Oculaire model
De stem staat centraal; het volk bestuurt zichzelf door waarden en belangen te (laten) verwoorden	De blik staat centraal; de macht ligt bij het volk dat kan zien wat leiders doen
Gaat uit van idealen, hoe het zou moeten zijn (normatief)	Gaat uit van praktijk, hoe het is (empirisch)
Principe: burgers zijn gelijkwaardig	Feit: burgers hebben ongelijkwaardige posities en capaciteiten
Ideaal: autonomie (voor burgers)	Ideaal: candor (van leiders)
Cerebraal: oordelen op basis van argumenten	Emotioneel: oordelen op basis van indrukken
Centraal staat het onderwerp (het standpunt)	Centraal staat de persoon (de leider)
Waardigheid zit in zelfbestuur	Waardigheid zit in macht om leiders weg te kunnen sturen
Stemmen doe je om wetten te realiseren	Stemmen doe je om een leider aan te stellen
Het volk kiest een bestuurder (manager van de publieke zaak)	Het volk kiest een leider
Accent ligt op wetgevende macht	Accent ligt op controlerende macht
Vitaliteit van de democratie is af te meten aan mate van participatie	Vitaliteit van de democratie is af te meten aan mate van betrokkenheid

1. Intro

Democratie vergt voortdurend onderhoud – en op dit moment is groot onderhoud nodig, is het breed gevoelde idee. De ‘kloof’ tussen burger en politiek zou immers fors en groeiende zijn. Om die kloof te overbruggen, wordt nagedacht of zelfs geëxperimenteerd met nieuwe manieren van doen. Denk aan deelgemeenten, de gekozen burgemeester, een raadgevend referendum, experimenten met het loten van burgers die bij het bestuur worden betrokken, de burger als ‘co-bestuurder in een doe-democratie’¹, et cetera. Allemaal pogingen om de stem van het volk helderder te laten doorklinken, en zo tot beleid te komen dat beter aansluit bij de opinies van het volk.

Deze experimenten om de werking van onze representatieve democratie te verbeteren en te verfijnen laten het ideaal van de representatieve democratie zelf buiten schot. En dat is begrijpelijk. We zijn aan dat idee gehecht. Democratie betekent voor velen van ons ten diepste dat iedereen zijn stem kan laten horen en de kans krijgt zijn visie, waarden en belangen in te brengen.

Maar wat nu als dat gekoesterde ideaal van representatieve democratie zelf deel van het probleem is? Als de machinerie die we op basis van dit ideaal hebben gebouwd ons inmiddels het zicht ontnemt op wat er aan de hand is in westerse samenlevingen? Een remedie kan alleen volgen op een heldere diagnose; zolang we niet onder ogen zien in welke situatie we ons werkelijk bevinden, kunnen we lang wachten op een remedie die gaat werken.

Jeffrey Green heeft zo’n diagnose: in een massademocratie zal een deel van het volk simpelweg nooit gerepresenteerd worden – en de implicaties daarvan willen we niet onder ogen zien. We blijken zo verblind door ons ideaal van *representatie* dat we de ziel van de *democratie* eraan opofferen. Deze provocatieve stelling legt hij op tafel in zijn boek *The Eyes of the People*.² Green is een relatief jonge politiek filosoof uit Pennsylvania; *The Eyes of the People* is zijn eerste boek. Opgeleid als kenner van de antieke filosofie redeneert hij vanuit de wortels van het democratisch ideaal, en van daaruit stelt hij fundamentele vragen. Doet het democratisch systeem in onze tijd nog wat het zou moeten doen? Waarom (niet)? En wat zou een remedie kunnen zijn?

¹ De terminologie van het project *Doe-democratie* dat zich voltrekt onder de vlag van het ministerie van BZK. Zie <http://doedemocratie.net/>

² Jeffrey Edward Green, *The Eyes of the People: Democracy in an Age of Spectatorship*, Oxford University Press 2010. Mijn uitgave is die van de paperback uit 2011. Ik zal het boek van Green in de verwijzingen afkorten als EOP.

Het zal duidelijk zijn: volgens Green heeft onze politieke theorie de politieke praktijk niet bijgehouden. We houden krampachtig vast aan het idee dat mensen hun *stem* moeten kunnen laten horen. De meeste mensen doen dat echter niet, omdat ze dat niet willen of kunnen. Dit basale gegeven zal volgens Green niet noemenswaardig veranderen door te sleutelen aan het stelsel in de hoop dat de stem van het volk dan beter gaat doorklinken. In feite spelen al deze ‘democratische vernieuwingen’ bestaande elites juist in de kaart, omdat ze onverminderd leunen op het belang van de stem. Als je wilt dat het volk zichzelf enigszins kan besturen – de oerbeloofte van de democratie – dan zul je het over een radicaal andere boeg moeten gooien. De redding zoekt Green niet zozeer in wat mensen in een democratische samenleving kunnen *zeggen*. Cruciaal wordt wat mensen kunnen *zien*. Het oog neemt het primaat over van de stem.

Het zijn deze beweringen van Green die ik in dit essay onderzoek. Dat doe ik door eerst de fundamentele kritiek van Green weer te geven op een stelsel waarin de *stem* centraal staat. Dat zal duidelijk maken waarom Green een oplossing zoekt bij wat hij noemt een *oculair* model van democratie: een democratie waarin de machthebbers zich blootstellen aan de blik van het volk. Ik bespreek vraagstukken en zichtlijnen die Green opwerpt en pas die waar mogelijk toe op de Nederlandse situatie, daarbij geholpen door enkele gesprekken met Nederlandse politieke denkers. Ik eindig met een aantal aanknopingspunten voor verdere discussie.

De wens om zo goed als we kunnen te zorgen voor onze democratie, is de drijfveer geweest voor het schrijven van dit essay. De boodschap ervan is niet om Greens ideeën te omarmen, maar wel om zijn kritiek serieus te nemen. Greens analysekader plaatst veel hedendaagse experimenten om de democratie te ‘vitaliseren’ in een wat minder zonnig licht; in het ergste geval doen ze de democratie meer kwaad dan goed, omdat ze goedgebekte elites verder in de kaart spelen. De oplossingsrichting waarnaar Green wijst – besteed aandacht aan het *kijken* – is denk ik geen panacee voor alle problemen die hij zelf benoemt. Maar zij is origineel, en uitwerking ervan zou kunnen leiden tot interessante pogingen om de conditie van de democratie te verbeteren.

2. Greens diagnose

De kerngedachte van een democratie is helder en onbetwist: het volk bestuurt zichzelf. Dit mooie en zwaarbevochten ideaal kent echter flink wat conceptuele haken en ogen. Immers: wat is ‘het volk’ eigenlijk voor entiteit? En hoe weten we dat dit volk zichzelf bestuurt?

In westerse samenlevingen is rond die laatste vraag de volgende orthodoxie gegroeid: het volk bestuurt zichzelf door *stem* te geven aan zijn voorkeuren. Deze focus op stemmen en het articuleren van belangen is het doelwit van Green. Hij acht deze ‘te smal’ en stelt dat deze leidt tot een democratieopvatting die ‘de verbinding heeft verloren met de manier waarop de meeste mensen de politiek meestal ervaren’.³ Bovendien is deze democratieopvatting ‘out of touch’ met het Volk zelf, dat wil zeggen: ‘de massa van alledaagse, niet-bestuurlijk-actieve burgers in hun *collectieve* capaciteit’.⁴ En dat, zo redeneert Green, gaat in tegen de geest van de democratie zelf. Zijn diagnose is dan ook hard: de westerse representatieve democratieën hebben het contact verloren met het Volk waar het in de democratie juist om zou moeten draaien.

Green gaat op zoek naar manieren om macht terug te geven aan de grote groep mensen die nu niet meedoet aan het democratische gesprek; manieren die aansluiten bij hun alledaagse politieke ervaring. Dit hoofdstuk geeft de kritiek van Green weer op gangbare democratieopvattingen, en belicht het alternatief dat hij biedt.

De metafoor van de stem

In het oude Griekenland betekende ‘democratie’ dat openbare posten rouleerden tussen de leden van een elite in een kleine stad. Ieder lid van die elite kon er gevoeglijk van uitgaan op enig moment de stad te zullen besturen. Ten tijde van de heruitvinding van de democratie in het achttiende-eeuwse Frankrijk en de Verenigde Staten, was het te besturen gebied enorm uitgebreid. Maar het zichzelf besturende ‘volk’ bestond nog steeds uit een overzichtelijke groep mensen waarvan de leden min of meer direct met elkaar konden communiceren. Misschien kwam niet ieder van hen aan besturen toe, maar ieder kon zijn belangen en opinies wel kenbaar maken aan representanten die zij vaak persoonlijk kenden. Deze verkozen representanten voerden namens hen het woord in het parlement. Zo konden de kiezers met enig recht volhouden dat ook in zo’n ‘representatieve democratie’ de macht bij hen lag, en dat zij zichzelf regeerden. Hun vertegenwoordigers zorgden er immers voor dat hun voorkeuren werden vertaald in wetten en beleid.

³ EOP, pagina 4.

⁴ EOP, pagina 4. Cursivering in het citaat in het origineel.

Dit model van de representatieve democratie staat in het Westen nog steeds buiten kijf. Maar ‘het (kiezers)volk’ is in de tussentijd dramatisch veranderd; inwonersaantallen zijn sowieso enorm gegroeid, en inmiddels worden ook vrouwen, en mannen met een lage scholing, weinig geld of een nederige afkomst tot het volk gerekend. Een volk omvat nu al snel miljoenen mensen; onze democratieën zijn massademocratieën geworden. In een massademocratie is het eerder regel dan uitzondering dat een kiezer zijn of haar representant niet van nabij kent. En de kans dat een inwoner van een massademocratie de politiek *ervaart* zonder dat hij of zij ooit zelf standpunten hoeft te *formuleren*, is ook levensgroot.⁵ Dan formuleren niet-nabije anderen dus de voorwaarden die ook voor jou bindend zijn.

Als dit de feitelijke stand van zaken is, dan wordt de principiële vraag hoe ‘het volk’ nog kan volhouden dat het zichzelf regeert. ‘Dat doen de leden van het volk door te *stemmen*’, is het standaardantwoord van de representatieve democratie. Tijdens de verkiezingen – het ‘feest van de democratie’ – ‘zegt’ het volk als het ware wat er moet gebeuren. Op basis van dit geluid stellen de volksvertegenwoordigers wetten op en bepalen zij wie de uitvoerende macht krijgt. Ook buiten verkiezingen om kan het volk van zich laten horen: door zich te roeren binnen vergaderingen van een politieke partij, deel te nemen aan inspraakavonden, te demonstreren, een opiniestuk te schrijven, naar het inspreekuur van de wethouder te gaan, politici een mail te sturen, et cetera. De massademocratie voorziet in tal van mogelijkheden om je stem te laten horen.

‘Merk op’, zo valt Green te parafraseren, ‘dat het steeds die metaforische *stem* is die ideologisch moet garanderen dat de macht nog steeds bij het volk ligt.’ De verantwoording van de machtsverdeling in de huidige massademocratieën berust op een bepaald model, een *vocaal* model. En bij dat model vallen volgens hem serieuze kanttekeningen te plaatsen.

Problemen met het vocale model

De belangrijkste kanttekening bij dit ‘vocale model’ is empirisch van aard: de burger gedraagt zich lang niet altijd zoals hij zich volgens de theorie zou moeten willen gedragen. Een grote groep mensen maakt geen gebruik van hun stemrecht en zoekt ook anderszins geen wegen om zijn of haar mening en belangen onder de aandacht van volksvertegenwoordigers te brengen. Ze houden zich stom. Kennelijk staat het ideaal van de representatieve democratie niet in contact met de belevingswereld van grote groepen mensen binnen een massademocratie. In tegenstelling tot conservatieve denkers zoekt Green het gedeeltelijke falen van het ideaal niet in slapheid, desinteresse of onvermogen van het volk. Hij denkt dat *het vocale model* ons een manier van organiseren van volkssoevereiniteit voorspiegelt die in een massademocratie feitelijk onhaalbaar is. Daarbij wijst hij op een aantal (meer of minder bekende) pijnpunten, die ik hier kort en cru weergeef.

⁵ ‘(..) the need for opinions is no longer a precondition of political experience.’ EOP pagina 40.

Burgers kunnen slechts af en toe stemmen

Het centrale argument van de representatieve democratie is dat het volk zichzelf bestuurt door haar vertegenwoordigers te selecteren. Dat doet het via de gang naar de stembus. Voor het gros van de mensen is deze gang naar de stembus hun enige moment van actieve politieke invloed. Er gaan vaak jaren voorbij zonder (nationale) verkiezingen. In de tussentijd gaan volksvertegenwoordigers hun gang 'in naam van het volk' – terwijl het volk *de facto* zwijgt. Hoe kun je volhouden jezelf te besturen als je formeel maar eens in de zoveel jaar de kans krijgt om je vertegenwoordiger te kiezen?

De meeste mensen hebben geen duidelijke mening

Zelfs al krijgt het volk de kans, dan nog gebruikt het lang niet altijd de mogelijkheden om zijn stem te laten horen. Een niet onaanzienlijke groep mensen gaat nooit stemmen. De meeste burgers doen dat wel, en willen desgevraagd ook nog wel reageren op voorgekookte vragen in enquêtes of referenda. Maar als hen niet actief iets gevraagd wordt, heerst er rond veel vraagstukken waar politici druk mee zijn een grote stilte. Het ontbreekt burgers veelal aan kennis en interesse. 'Durf die stilte te erkennen', stelt Green.

De stem van het volk is vaak onduidelijk en tegenstrijdig

Als het volk wél zijn stem laat horen, dan is dat vaak op een vage, irrationele en niet bijster goed geïnformeerde manier. De articulaties van het volk zijn geregeld intern tegenstrijdig. Hun stem maakt bovendien niet duidelijk welke *afweging* er gemaakt zou moeten worden tussen de belangen, terwijl dit in de praktijk de hoofdvraag is waar volksvertegenwoordigers voor staan. Het is volstrekt duister hoe de stem van het volk precies doorklinkt in beleid. Reden voor Green om het stemproces te karakteriseren als: 'lange periodes van stilte, onderbroken door zeldzame momenten van simplistisch gebrom'.⁶

Burgers stemmen zelden voor een bepaald beleid

In de twintigste eeuw is het besef gegroeid dat verkiezingsuitslagen niet automatisch het beleid flatteren dat machthebbers 'in naam van de kiezer' zeggen te voeren. De uitslag van verkiezingen is vaak beter te begrijpen als een evaluatie van het in het verleden gevoerde beleid (een beloning van, dan wel een afrekening met, de huidige regering), dan als steun voor een toekomstig beleid. Dit komt omdat de idealen waarmee politici zich in de verkiezingsstrijd pogen te onderscheiden vaak maar weinig te maken hebben met de agenda die ze volgen als ze eenmaal de macht hebben.

Dit is volgens Green niet noodzakelijk kiezersbedrog. Politici zullen noodzakelijkerwijs compromissen moeten sluiten die niet helemaal stroken met hun eigen idealen. En vooral: de grootste, meest urgente uitdagingen waar politici zich voor geplaast zien (een financiële crisis, een ontwrichtende stroom vluchtelingen, aardbevingen na gaswinning, een neergeschoten vliegtuig) zijn vaak nog helemaal niet in beeld op het moment dat zij verkozen werden. Het volk kon er dus onmogelijk over geconsulteerd worden. Toch wordt van politici verwacht dat zij op dit soort momenten leiderschap tonen en knopen doorhakken.

⁶ EOP, pagina 106: '...long periods of silence punctuated by rare moments of simplistic grunts.'

In een democratie hebben politici daartoe het mandaat gekregen van het volk. Maar het is onmogelijk vol te houden dat de stem van het volk doorklinkt in de beslissingen die politici op zo'n moment nemen. 'Het volk kiest voor leiders, niet voor beleid', constateert Green.

De publieke opinie geeft een vertekend beeld van de stem van het volk

Verkiezingen zijn niet het enige moment waarop het volk zich roert. Vooral voorstanders van de deliberatieve democratie wijzen erop dat het volk ook wel van zich laat horen in de media, tijdens inspraakavonden, via belangengroepen die elkaar ontmoeten op het maatschappelijk middenveld, et cetera. Verstandige volksvertegenwoordigers luisteren hiernaar. Green gelooft echter niet dat zij dan werkelijk 'de stem van het volk' horen. Het 'publieke debat' leunt volgens hem op een elite die de regels van het vocale spel beheerst en omarmt, weet hoe zij het woord moet voeren, en zich desgewenst ook nog wel omhoog zou kunnen werken in de politieke partijen om zodoende reële politieke macht te verwerven. Hier spreekt niet 'het volk'. Hier spreekt een elite van politieke protoprofessionals – een elite die juist net zo goed in toom gehouden zou moeten worden door (de rest van) het volk.

Veel beleid komt tot stand buiten het openbare debat om

Soms kan de publieke opinie wel degelijk feiten en meningen verwoorden die de macht corrigeren; denk aan kritische journalistiek en activistische ngo's. Maar veel beleidsdossiers – waaronder zeer belangrijke – zijn in de praktijk helemaal geen onderwerp van openbaar debat. Zij worden louter besproken in 'achterkamertjes' waar professionals met elkaar in gesprek gaan. Het is volstrekt onduidelijk hoe de stem van het volk doorklinkt in de beslissingen die daar genomen worden.

Het volk is niet de auteur van de wet

Aanhangers van de representatieve democratie doen alsof het proces van deliberatie dermate betrouwbaar, egalitair en transparant is dat het er niet toe doet wie aan het overleg deelnemen. In zo'n geïdealiseerde situatie valt de beslissing *hoe* je een wet zult formuleren als het ware samen met de beslissing op *wie* je zult stemmen. Maar in de praktijk is 'stemmen' iets heel anders dan 'een wet formuleren'. Niet iedereen is in staat om mee te praten over wetten. En zelfs al praat je wél mee, dan hebben jouw woorden in de praktijk nog niet per se evenveel gezag als die van iemand anders.

Zoals gezegd: bovengenoemde bezwaren zijn bekend en erkend – ook bij de aanhangers van het vocale model zelf.⁷ Veel energie gaat dan ook zitten in het formuleren van meer of minder verstrekkende voorstellen om de stem van het volk beter te laten doorklinken. Green heeft weinig fiducia in dit soort pogingen. In feite vindt hij ze misleidend. Dergelijke voorstellen en pogingen doen het namelijk voorkomen alsof burgers beschikken over een latente politieke invloed die alleen nog even manifest moet worden gemaakt. Maar voor de meeste burgers is dat simpelweg niet weggelegd. Het ontbreekt de meesten van ons niet alleen aan de interesse, maar ook aan de capaciteiten om in de volle breedte tot politieke besluitvorming te komen. Door burgers dit onhaalbare ideaal voor te spiegelen, gaan zij

⁷ Met als bekende voormannen politieke denkers als John Rawls en Jürgen Habermas.

onderschatten over welke kwaliteiten een politicus eigenlijk moet beschikken. Dit ondergraaft niet alleen het respect voor politici – dat zou Green vermoedelijk nog niet zo'n probleem vinden – maar ontnemt burgers ook het zicht op hun ware situatie: het volk wordt geregeerd door een politieke oligarchie, en gewone burgers zullen die hegemonie nauwelijks kunnen doorbreken zolang zij de huidige spelregels accepteren.

In een massademocratie is de macht onevenredig verdeeld – en deze situatie is *structureel* van aard. De fraaie praatjes over burgerparticipatie verdoezelen dit basale gegeven. Ook al is dit wellicht de bedoeling niet, dan nog zal het effect zijn dat dergelijke experimenten rond democratische vernieuwing de politieke oligarchie zelf uit de wind houden. De ideologie die eruit spreekt verhindert burgers immers helder te zien dat zij zelf nooit tot de elite (zullen gaan) behoren. Dit verhindert dat zij hun belangen behartigen vanuit een meer realistische inschatting van hun feitelijke positie. Zo verstevigen deze experimenten juist de positie van de elite ten opzichte van die van gewone burgers.

De kritiek van Green op het vocale model is dus als volgt samen te vatten: het is *onrealistisch* (het potentieel van de stem van het volk wordt overschat); het is *onprecies* (wat doorklinkt is niet zozeer de stem van het volk als wel de stem van een goed georganiseerde lobby); en het werkt *verbloemend* (grote delen van het volk zijn feitelijk van het bestuur uitgesloten, maar hiervan wordt weggekeken omdat dit volgens het vocale model niet zou kunnen en mogen gebeuren).⁸ In een massademocratie betekent 'politiek' dat de macht in handen is van een groep politici met een buitenproportionele en nooit helemaal legitieme autoriteit.⁹ Green roept ons op daar eerlijk en realistisch over te zijn – en een politieke ethiek te bedenken die past bij deze feitelijke ongelijkheid.¹⁰ De uitdaging is dus om een manier te vinden die het volk soevereiniteit verleent buiten die ideologie van 'de stem' om.

De metafoor van de blik

Het typeert Green dat hij daartoe aansluiting zoekt bij de empirie. Voor de meeste mensen, merkt hij op, bestaat hun alledaagse ervaring met politiek uit het *kijken naar leiders*.¹¹ Nu zullen veel mensen (waaronder ikzelf) tamelijk allergisch reageren op die aandacht voor leiders; voor hen staat de idee van leiderschap op gespannen voet met hun democratische idealen. Volgens Green is deze reactie geconditioneerd door de dominante politieke theorie, waarin een leider slechts een medium behoort te zijn dat het proces van wetgeving kanaliseert. In een massademocratie, zo stelt Green, is een leider geen functioneel medium,

⁸ EOP pagina 68. Green noemt dit het *schandaal* van het democratische denken.

⁹ 'Politics is not just about getting certain legislation enacted. It is also always at the same time about empowering a set of politicians with a highly disproportionate, never fully legitimate authority.' EOP pagina 203.

¹⁰ '(..) the point is not to cancel political inequality, but to design a political ethics suitable to it.' EOP pagina 26.

¹¹ '(..) the ocular model (...) acknowledge[s] the passive, nonparticipatory, *spectatorial* nature of everyday political life.' EOP pagina 17.

maar de persoon waarin de macht van het volk samenkomt.¹² Een dergelijke ‘verpersoonlijking van de politiek’ acht hij in een massademocratie onvermijdelijk.¹³

Zolang er sprake is van een democratie staat een leider wel degelijk in verbinding met het volk, stelt Green. Niet zozeer doordat leiders *verwoorden* wat het volk vindt, maar doordat zij zich blootstellen aan het toeziend *oog* van het volk. Het is dit ‘oog van het volk’ waar Green vervolgens zijn kaarten op zet. Hij schuift een *oculaire* model naar voren dat gebruikmaakt van een verse metafoor: die van de *blik* (‘gaze’).¹⁴ Dit oculaire model is niet gelijkwaardig aan het vocale model, erkent Green; kijkers zijn gewoonlijk passiever en minder precies in hun oordeel dan praters. Maar kijken is weggelegd voor een veel grotere groep, en dat is een groot voordeel. Een inrichting van de democratie langs oculaire lijnen zal meer egalitair zijn.¹⁵

Green wil terrein voor het volk heroveren door de macht van diens blik te versterken. Hoe zich dat zou kunnen voltrekken, blijft nogal schimmig. Een frase die steeds terugkeert, is dat ‘leiders zich moeten laten zien onder condities die zij niet zelf onder controle hebben’.¹⁶ Green geeft wel wat voorbeelden, die erop neerkomen dat politici de manier waarop ze publiekelijk verschijnen minder zouden moeten kunnen *scripten*. Politici zouden dan veel minder invloed hebben op de vragen die hen in een publieke setting gesteld worden, zich niet meer zo kunnen verschuilen achter woordvoerders, en veel vaker in situaties gebracht worden waarin zij zullen moeten improviseren. Green stelt bijvoorbeeld voor om kandidaten voor het presidentschap direct met elkaar in debat te laten gaan (dus zonder tussenkomst van een dempende gespreksleider). De crux lijkt dat het volk de kans krijgt om te zien welk vlees het met een bepaalde leider nu eigenlijk in de kuip heeft. Het volk zal leiders, volgens Green, eerder selecteren op mentaliteit en karakter dan op opinies. En gelijk heeft het volk,

¹² Hoewel leiders in zijn analyse zeer belangrijk zijn en Green zijn mond vol heeft over het volk, kan hij toch geen populist genoemd worden. Een populistisch leider beweert immers onbemiddeld namens het ‘echte’ volk te spreken, en dat is precies wat leiders volgens Green in een massademocratie nu juist niet (kunnen) doen. In Greens opvatting kunnen leiders niet eens *namens* het volk spreken; zij hebben een tijdelijk mandaat gekregen van het volk.

¹³ Greens oculaire model past binnen een zogenoemde *plebiscitaire* opvatting van democratie, waartoe Max Weber de eerste aanzet gaf (Weber maakte al onderscheid tussen stem en blik). Andere belangrijke woordvoerders van een plebiscitaire democratie zijn Carl Schmitt en Joseph Schumpeter. Allen zijn zij zeer sceptisch over de rol van burgers in besluitvorming in een massademocratie, en benadrukken zij dat leiders aan belang winnen. Green wil naar eigen zeggen de ‘ethische component’ ontwikkelen die verborgen zit in dit plebiscitaire gedachtegoed. EOP pagina 126-131.

¹⁴ Kijken is niet hetzelfde als beschikken over ‘de blik’. Een blik is een met macht doordrenkte manier van kijken; een kijken dat dus consequenties kan hebben voor dat wat het ziet. Green zoekt naar manieren om het volk meer dan nu het geval is over een *blik* te doen beschikken.

¹⁵ Goedgebekte politieke protoprofessionals (‘partisans’) maken minstens zoveel gebruik van het democratisch systeem als dat zij haar dienen, stelt Green. Toch serveert hij deze groep niet helemaal af. Dat zou praktisch onverstandig zijn: deze groep is nodig om het bestuur van een massademocratie draaiende te houden. Ook theoretisch hoeven ‘de stem’ en ‘de blik’ niet per se met elkaar in tegenspraak te zijn; de twee modellen kunnen elkaar zelfs aanvullen, geeft Green toe. In zijn werk zet Green beide modellen echter vooral tegen elkaar af.

¹⁶ ‘leaders appear under conditions that they do not control’.

want van leiders mag je eerst en vooral hopen zij zich in een onbekende situatie onder grote druk goed staande weten te houden.¹⁷ Wil het volk zo'n leider kunnen selecteren, dan moeten politici dus in situaties worden gebracht waarin zij persoonlijkheid moeten tonen en niet kunnen terugvallen op ingestudeerde zinnnetjes. Dat geeft het volk een enigszins betrouwbare voorspeller van hoe een leider zich zal gedragen in (andere) spannende, onzekere situaties.

Het volk moet eerst en vooral de gelegenheid krijgen *zelf* te kijken – door leiders direct te observeren tijdens een bijeenkomst, of bemiddeld, via het scherm van een computer, televisie of smartphone. Het volk kan dit kijken echter ook uitbesteden; dan kijken professionals *namens het volk* naar de machthebbers. Denk aan journalisten, maar ook aan inspectiediensten en toezichthouders die over de schouders van bestuurders meekijken en bovendien de macht hebben om hen terecht te wijzen, en aan onderzoekscommissies en parlementaire enquêtes waar politici publiekelijk openheid van zaken moeten geven. Het volk laat zich in zo'n geval dus nog steeds representeren, maar dan door professionele kijkers. De blik redt hier wel degelijk de soevereiniteit van het volk, vindt Green. Zolang de verzekering bestaat dat leiders *niet altijd* bepalen wanneer en onder welke voorwaarden zij naar buiten treden – en zolang zij hun mandaat teruggeven als zij in de ogen van het volk blijken te falen – heeft het volk (een deel van) de macht in handen.¹⁸

Candor

Voor leiders is het ondertussen geen pretje om steeds blootgesteld te zijn aan de blik van het volk 'onder condities die zij niet zelf onder controle hebben', geeft Green toe. Maar dat is de prijs die zij betalen voor de 'onevenredig grote, nooit helemaal te verdedigen macht' die zij krijgen toebedeeld in een massademocratie.¹⁹ *Candor* is de belangrijkste deugd van dergelijke leiders, stelt Green. 'Candor' is een lastig te vertalen begrip. Er wordt geen oprechtheid ('sincerity') mee bedoelt, en de Weberiaanse term 'charisma' dekt de lading ook niet helemaal; die invalshoek is Green te psychologisch, te afhankelijk van een individu. Een leider met 'candor' is bereid de controle uit handen te geven over de condities waaronder hij of zij publiekelijk verschijnt, wat 'candor' tot een meer institutionele deugd maakt.²⁰ Een setting van 'candor' presenteert de woorden van een leider in een directe samenhang met diens daden, en onthult daarmee diens karakter.²¹

¹⁷ 'The personalization of politics also stems from the unprecedented complexity of government and the heightened degree to which decision-making contexts arise quickly and unpredictably. This has the result that it becomes rational that the personal *trust* that the candidate inspires is a more adequate basis of selection than the evaluation of plans for future actions.' (123-4)

¹⁸ EOP, pagina 130.

¹⁹ 'Politics is not just about getting certain legislation enacted. It is also always at the same time about empowering a set of politicians with a highly disproportionate, never fully legitimate authority.' EOP, pagina 203.

²⁰ EOP, pagina 130.

²¹ 'A politics of candor links acts and words and thereby promotes the revelation of characters who perform them.' EOP, pagina 137.

Als het aan Green ligt, eisen we dus van onze leiders dat ze ‘candid’ (vrijmoedig) zijn, en de bereidheid vertonen om de bijbehorende risico’s te lopen. Door de nadruk te leggen op de institutionele condities waaronder deze kwaliteit kan verschijnen, speelt Green het volk de bal toe. Een persoonlijke eigenschap als charisma of oprechtheid kun je immers niet afdwingen, maar de condities waaronder leiders verschijnen wellicht wél. Voor de duidelijkheid: de roep om meer ‘candor’ is van een totaal andere orde dan de veelgehoorde roep om transparantie. Green verlangt niet naar leiders die openheid geven over het proces van besluitvorming, maar naar leiders die zich publiekelijk durven open te stellen voor het onverwachte. Alleen leiders die hun publieke optredens niet (steeds) oefenen, plannen en willen beheersen, maar juist het risico en de onzekerheid toelaten die horen bij spontane publieke evenementen, zijn volgens Green ‘candid’ te noemen.²² Het volk zou zijn leiders moeten (kunnen) afrekenen op diens mate van ‘candor’, stelt Green; hoe vrijmoediger leiders zich laten bekijken, hoe democratischer een samenleving is.

‘Candor’ is daarmee een antwoord op de belangen en behoeften van die grote, door de politieke theorie verwaarloosde groep mensen die in de praktijk niet betrokken is bij enige vorm van besluitvorming, vindt Green.²³ Deze groep mensen zal ook binnen een oculair model nog steeds aan de zijlijn staan. Maar als haar leiders ‘candid’ zijn, heeft het volk wel de macht van de blik: het kan beslissen of het zijn leider nog een blik waardig keurt. Als het volk wegstijgt van een politicus, is het in een democratie met hem of haar gedaan. Daarom is de vrijmoedigheid van leiders – zich openstellen voor de macht van de blik – in het collectieve belang van het volk. En het is precies deze macht van de blik die voor het gros van het volk het verschil betekent tussen leven in een democratie en geregeerd worden door onbereikbare despoten.

²² EOP, pagina 14.

²³ ‘Candor is a value that responds to the interests and needs of this undertheorized political class of non-decision makers.’ EOP, pagina 199.

3. Discussie van Greens visie

Harde kritiek op de geloofsbrieven van de representatieve democratie. Een analyse die veel nadruk legt op de rol van leiders. Een nieuwe lakmoesproef voor de vitaliteit van een (massa)democratie, namelijk dat leiders zich durven openstellen voor de blik van het volk. Het lezen van Green is een ontwrichtende en verontrustende ervaring. Zodra je weer een beetje op adem gekomen bent, komen de vragen. Wat is nu eigenlijk de inzet van Greens programma? Wat moet je je in de praktijk voorstellen bij ‘candor’ en de ‘blik van het volk’, en wat valt daarvan te verwachten? Deze vragen heb ik verder uitgedacht, en besproken met vier Nederlandse denkers over politiek.²⁴

Sterke kritiek

Kort gezegd vinden de vier Nederlanders Green sterk in zijn kritiek. “We moeten af van dat ideaal van de participerende kiezer”, stelt Linda Bos, docent politieke communicatie aan de Universiteit van Amsterdam en schrijver van het prijswinnende proefschrift *Public Images of Right-Wing Populist Leaders: The Role of the Media* (2012). “Heel veel mensen participeren namelijk niet, en stellen zich ook niet op de hoogte van politiek nieuws.” Uit empirisch onderzoek blijkt dat het gros van de mensen niet deelneemt aan een of andere vorm van publiek overleg, en ook niet van plan is dit te gaan doen. Hoogopgeleide Nederlanders zijn nog wel te porren voor deelname aan – bijvoorbeeld – medezeggenschapsraden. Lageropgeleiden niet; zij kunnen niet meekomen in dit type overleg, of hebben er geen interesse in.²⁵ Door het deliberatieve ideaal tegen deze feiten in hoog te houden, creëer je alleen maar meer ongelijkheid tussen burgers, vreest Bos. “Zo wordt democratie een farce.”

Ook Huub Dijstelbloem, hoogleraar Filosofie van wetenschap en politiek aan de UvA en senioronderzoeker bij de WRR, denkt dat Green iets te pakken heeft. “Green geeft een goede karakteristiek van de zwakheden van de vocale traditie in de democratie. In ons deliberatieve model ben je pas volwaardig burger als je meepraat. Praten mag niet alleen, het móet. Green wijst op het onderbelichte belang van het kijken, en dat vind ik sterk.”²⁶ Kritiek heeft Dijstelbloem ook. Hij vindt Green ongenueanceerd, en behoorlijk vaag in de uitwerking van zijn oculaire alternatief.

²⁴ Deze denkers zijn uitgenodigd op grond van hun kennis van politieke filosofie en van de Nederlandse politiek, niet op grond van hun kennis van het in Nederland nog tamelijk onbekende werk van Green. Alleen Huub Dijstelbloem kende zijn werk; de andere drie hebben het dus moeten doen met mijn (zich nog ontwikkelende) weergave van Greens standpunten. De gesprekken zijn gevoerd in het najaar van 2015. Ik ben allen zeer erkentelijk voor hun tijd en voor de inzichten die zij wilden delen.

²⁵ Een verschijnsel dat Marc Bovens voor Nederland heeft beschreven in zijn artikel ‘De diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie’ (2006). Nederlandse burgers hebben meer politieke invloed naarmate ze hoger zijn opgeleid – en dat verschil in politieke invloed tussen hoog- en laagopgeleiden is de afgelopen decennia toegenomen, constateert Bovens. <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/19863>

²⁶ In zijn oratie ‘Het publieke oog als privédetective’ (2015) verkent Dijstelbloem expliciet de metafoer van het oog, en inventariseert hij vormen die het publieke oog in de politieke theorie aanneemt en heeft aangenomen. http://oratiereeks.nl/upload/pdf/PDF-8396weboratie_Dijstelbloem_-_DEF.pdf

“Het is wel vaker zo dat de analyse van een probleem overtuigender is dan de mogelijke oplossing”, reageert de Rotterdamse hoogleraar Sociale theorie Willem Schinkel. Zijn eigen werk heeft hetzelfde verwijt getroffen.²⁷ Het ontbreken van een volgroeid alternatief maakt een analyse van de weeffouten van het democratisch systeem echter niet minder relevant; er is volgens Schinkel iets ‘flink mis’, waardoor er ‘radicale veranderingen’ nodig zijn.

Het is daarbij maar zeer de vraag of de aanpassingen van de representatieve democratie waarin men het nu vooral zoekt wel de manier zijn om onze democratie vitaler te maken, denkt de Amsterdamse politicoloog Tjitske Akkerman.²⁸ “Burgers lopen niet warm voor procedurele, organisatorische kwesties. Zelf heb ik me gebogen over mogelijke vernieuwingen van het kiesstelsel – toch geen kleine zaak zou je zeggen – maar burgers toonden zich maar weinig betrokken bij dit onderwerp.”

Green redeneert vanuit het Amerikaanse politieke systeem, waardoor zijn uitspraken zeker niet een-op-een zijn te vertalen naar ons land, waarschuwen de denkers unisono. In veel opzichten steekt onze democratie gunstig af bij die van Amerika. In Nederland gaan veel meer mensen stemmen, is het vertrouwen in de politiek groter, en de toon van het publieke debat redelijker. Maar Nederland verandert – en als Nederland beweegt, is het vaak in de richting van de Verenigde Staten. Green kan ons daardoor gevoelig maken voor zwakke signalen en ons vroegtijdig aan het denken zetten over wat in ons politieke systeem het beschermen of versterken waard is.

Het mysterieuze volk

Democratie is de staatsvorm waarin het volk zichzelf bestuurt. Door onze democratie al te sterk te organiseren rond het model van de stem, dreigen we die belofte in de praktijk te verbreken, zo waarschuwt Green. Zijn oculaire model presenteert hij als een manier om het volk iets van zijn verloren macht terug te geven.

‘Het volk’ is in deze kritiek een cruciale, maar ook mysterieuze notie.²⁹ Zelf omschrijft Green het volk (summier) als ‘de massa van alledaagse burgers in hun collectieve capaciteit’. Waar een massa nog een samengeraapte groep individuen kan zijn, is het volk kennelijk een

²⁷ In *De nieuwe democratie: naar andere vormen van politiek* (De Bezige Bij, 2012) formuleert Schinkel een felle kritiek op de toestand van de Nederlandse democratie. Schinkel pleit onder meer voor een tegenmacht in de vorm van een nieuw op te richten Raad van State, waarin vertegenwoordigers uit de kunsten, religie en wetenschap zitting nemen. Deze Raad zou agenderende macht krijgen en zo het publieke debat in ieder geval minder eenzijdig maken.

²⁸ Akkerman is kenner van de geschiedenis van de democratie en democratietheorie, en heeft zich onder meer voor de WRR en het Instituut voor Publiek & Politiek gebogen over praktische initiatieven voor het vernieuwen van de Nederlandse democratie.

²⁹ Dat is overigens al zo sinds Rousseau het ‘sociale contract’ in de achttiende eeuw fundeerde in de ‘wil van het volk’. De Franse denker Pierre Rosanvallon onderscheidt in zijn *Democratie en tegendemocratie* (Boom, 2012) vijf ‘dimensies’ van het volk: het *electorale* volk, het *historische* volk, het volk dat gezamenlijk *gebeurtenissen* meemaakt, het *abstracte* volk, en het volk als *herinnering en belofte*. Om ‘het volk’ te begrijpen, moet je een ‘stroboscopisch principe’ toepassen, stelt hij (pagina 81).

‘collectief’. Hoe komt dat collectief tot stand, en hoe kan zo’n collectief opereren?, zijn vragen die zich dan opdringen.

Op die vraag zijn verschillende antwoorden gekomen. Een sobere, instrumentele definitie stelt dat iedereen met een Nederlands paspoort behoort tot het Nederlandse volk. Sociologisch gezien omvat Nederland verschillende bevolkingsgroepen, en de spanning tussen die groepen – hoog- versus laagopgeleiden, jongeren versus ouderen, allochtonen versus autochtonen, stedelingen versus bewoners van het landelijk gebied – houdt de politiek dagelijks enorm bezig. Hoe een simpel overheidsdocument dergelijke botsende groepen opeens een *collectieve* identiteit geeft, verklaart deze definitie niet.

Sommige politieke denkers geven het hele idee van een collectief dan ook op. Deze zogeheten *pluralisten* stellen dat een natie feitelijk niet geregeerd wordt door het volk, maar door een veelheid aan groepen – de uitdaging waar een democratie voor staat is om de stem van zoveel mogelijk groepen zo fair mogelijk in het proces van besluitvorming te laten doorklinken. Pluralisten accepteren de versplintering van het volk daarmee te gemakkelijk, vindt Green. Hoe realistisch Green zich in veel opzichten ook betoont, het ideaal dat de macht behoort te berusten bij het volk weigert hij op te geven. Dat ideaal probeert hij juist te herstellen.³⁰

Green zoekt naar ‘niet-atomistische’ manieren voor het volk om zijn macht uit te oefenen. In een democratie heeft een gewone burger *twee* kansen om macht uit te oefenen, aldus Green; door als individu van zich te laten horen, én doordat hij onderdeel uitmaakt van een collectief dat uiteindelijk de macht in handen heeft. Gewone mensen ontleen met name voldoening en zelfrespect aan die laatste gedachte. Door de ‘centrale belofte’ los te laten dat het bestuur niet slechts verzamelde individuele belangen behartigt, maar óók de belangen van het collectief vormgeeft en bekrachtigt, hol je de hele idee van democratie uit. Immers: als een democratie niet het collectieve belang van het volk realiseert, wiens belang dan wel? Stap af van de idee van het volk, en je laat de democratische belofte varen, zo valt Green te parafraseren.

Willem Schinkel kan zich aardig vinden in deze opstelling van Green. Voor hem is het volk geen entiteit die je aantreft, maar ‘een fictie’ die de democratie fundeert en legitimeert. “We doen alsof er achter dat fictieve volk een echt volk schuilgaat. Wat dat volk eigenlijk is, zie je pas na de verkiezingen. En dan blijkt natuurlijk onmiddellijk dat er niet één volk is.” Zodra je het volk probeert vast te pinnen, valt het in zijn sociologische en politieke veelheid uiteen. En toch is die fictie belangrijk, benadrukt Schinkel – en wel om dezelfde reden die Green geeft: omdat deze fictie de democratie legitimeert. “Democratie is de oerbelofte dat het volk in het bestuur aanwezig wordt gesteld.”

.....
³⁰ ‘One of the central premises of *The Eyes of the People* is that the unreality of the People in a democratic society is a *problem* in need of a solution’, is het antwoord van Green op zijn criticsasters tijdens een symposium over zijn boek. Het verslag van dit symposium verscheen in 2014 in ‘Political Theory’, <http://ptx.sagepub.com/content/early/2014/01/13/0090591713516414.citation>. Ik zal hier verder naar refereren als *Symposium*.

Als we deze ‘funderende fictie’ van eenheid opgeven, dan is er geen radicale kritiek meer mogelijk op de uitvoerende macht. Je accepteert dan impliciet dat de macht altijd in handen zal zijn van maatschappelijke groepen die op dat moment kennelijk het sterkste zijn.³¹ Dat is vermoedelijk wel een empirisch feit, maar geen feit waar je je als democraat bij zou moeten *neerleggen*. Je móet volhouden dat besturen behoort plaats te vinden ‘uit naam van het volk’. Maar als dagelijks valt te constateren dat de stem van het volk in de praktijk niet leidt tot een eenduidig geluid, hoe kun je dat volk dan als eenheid opvatten? Green zoekt die eenheid van het volk in zijn collectieve oordeel over de mate van *candor* van zijn leiders.³² In hoeverre dit een werkbaar of zelfs maar begrijpelijk alternatief is, komt later aan de orde. Eerst buigen we ons over nog een funderende fictie.

Het lege hart van de democratie

Als het volk een ‘funderende fictie’ is, dan is democratie – de regeringsvorm waarin dat volk zichzelf bestuurt – *ipso facto* ook een fictie. Dat maakt de manier waarop een volk zichzelf de wet kan stellen niet langer tot louter een lastige praktische vraag (hoe, via welke wegen, krijgt een bepaalde groep mensen dat voor elkaar?), maar ook tot theoretisch raadsel (wat moeten we ons eigenlijk voorstellen bij een ‘fictief’ collectief dat ‘zichzelf’ regeert?).

Democratische politici hebben het op zich genomen om die raadselachtige droom van de democratie waar te maken. Zij zullen daar nooit helemaal in slagen. Het falen van het ideaal zit immers al in het ideaal zelf ingebakken. In de woorden van Willem Schinkel: ‘Democratie is een mogelijkheid die nooit gerealiseerd wordt maar waarnaar het utopisch verlangen niettemin blijft bestaan. Democratie is in de meest fundamentele zin het utopisch verlangen naar zijn eigen onmogelijke mogelijkheid.’³³ Vooral de Franse politieke theorie heeft veel werk gemaakt van het gegeven dat ‘het volk’ en het feitelijke bestuur in de praktijk nooit samen *zullen* en *kunnen* vallen.³⁴ Het volk toont zich nooit één, en dus is het volk in de praktijk niet te vertegenwoordigen. Reden voor deze denkers om met typerend aplomb te stellen dat de plek van de macht ‘leeg’ is – en in een democratie ook leeg *behoort* te zijn.³⁵

³¹ ‘And so, while I agree that customary conceptualizations of the People as a vocal, legislative being will lead to paradox – for me this is a chief reason to move beyond such traditional formulations and explore an alternate ontology of popular power’, aldus Green in *Symposium*, op.cit.

³² Voor de duidelijkheid: dit is een oordeel over de mate van openheid, oprechtheid en spontaniteit die leiders toestaan. Green beweert dus niet dat het volk een eensluidend oordeel zal hebben over de *inhoudelijke* boodschap van zijn leiders.

³³ Willem Schinkel, *De nieuwe democratie*, pagina 64.

³⁴ Grote namen zijn in dit verband Claude Lefort, Pierre Rosanvallon en Chantal Mouffe.

³⁵ Het is psychologisch erg moeilijk om te leven met het besef dat niemand uiteindelijk met recht de macht in handen heeft. Want als een ware autoriteit niet bestaat, kan de gang van zaken in het publieke domein willekeurig lijken. Vergelijk dit met het onbehagen dat ontstaat zodra het besef doordringt dat ‘God dood is’, om met Nietzsche te spreken. Als er geen instantie is die de zaken overziet en zeker weet wat goed en fout is, dan moeten we het zien te roeien met niet verder te funderen vuistregels.

(Overdreven) absoluut gesteld of niet, de vraag van wie onze leiders nu eigenlijk de macht hebben gekregen, blijft binnen een democratie altijd wringen. De macht van leiders is nooit helemaal legitiem; dat is inherent aan dat 'onmogelijke' democratische ideaal zelf. Zelfs goedbedoelende leiders kunnen nooit precies zeggen wat het volk vindt, en nooit precies doen wat het volk wil. In de praktijk zal de uitvoerende macht altijd zowel teveel als te weinig doen.

Dit basale gegeven kan leiden tot een 'ontgoocheling'; mensen merken dat hun stem niet volmaakt doorklinkt, en concluderen daaruit dat ze *dus* niet in een democratie leven.³⁶ Het is precies deze ontgoocheling waar een populist als Geert Wilders op inspeelt, stelt Willem Schinkel. "Wilders weet wat 'de mensen' denken. Zijn mensen zijn de 'echte' mensen, niet die culturele elite die het volk in de uitverkoop doet." Waarmee Wilders volgens Schinkel laat zien dat hij de paradox van de democratie niet goed vat; het volk in zijn feitelijke verschijningsvorm spreekt immers nooit met één stem. Zodra een groep dat niet meer uithoudt en zegt: 'wij zijn het volk', begint in de praktijk het totalitarisme. Tegelijk hoort Schinkel in de Europese opkomst van populistische partijen een appèl. Populisten herinneren de democratie namelijk aan haar 'oerbelofte' van 'een regering van, voor en door het volk'. Schinkel: "In die zin is het populisme een soort geheugentechniek van de democratie."

De ontgoocheling die veel hedendaagse westerse democratieën kenmerkt, komt volgens de Franse politieke theorie dus niet alleen voort uit woede en teleurstelling over machtsmisbruik, een gebrekkig functionerende bureaucratie, een systeem dat hoogopgeleiden in de kaart speelt, en wat dies meer zij. Het is óók het gevolg van het dagende besef dat het democratische ideaal principieel onhaalbaar is. Het verschil is belangrijk. Want als die ontgoocheling zijn bron vindt in een of andere vorm van slecht bestuur, dan heeft het zin om de huidige gang van zaken te verbeteren. Maar als de tekortkomingen voortkomen uit het paradoxale karakter van de democratie zelf, kun je die tekortkomingen maar beter verdragen en je oefenen in de kunst van het leven in een democratie met 'een leeg hart'. Elke poging om die problemen eens en voor altijd te verhelpen, zal namelijk totalitaire trekken aannemen, en daarmee erger zijn dan de kwaal: een onvolmaakt functionerende democratie. Het is een kwestie van *phronesis*, van praktische wijsheid, om te weten met welk type tekortkoming je in een gegeven situatie van doen hebt.

Dit theoretische intermezzo is bedoeld als waarschuwing: probeer niet alle tekortkomingen van de democratie te repareren, want sommige tekortkomingen zijn inherent aan de democratie zelf. Zo bezien is de westerse verlegenheid met de toestand van onze democratieën eigenlijk behoorlijk troostrijk: zij geeft aan dat we in ieder geval niet in een totalitaire staat leven, waarin we dat mislukken niet meer als een probleem zouden (mogen) ervaren. En de Fransen stellen het misschien toch te somber. Een ware, volle, gerealiseerde democratie zal zich inderdaad nooit voordoen; de democratie zal altijd schitterend falen. Maar door

³⁶ Het woord 'ontgoocheling' ontleen ik aan Pierre Rosanvallon, die het in een vergelijkbare context gebruikt in zijn Spinozalezing van 2012, opgenomen in *Democratie en tegendemocratie*.

te handelen vanuit een utopisch verlangen naar het onmogelijke, kunnen politici wel degelijk reële resultaten boeken. Resultaten die, bezien vanuit het democratisch ideaal zelf, in sommige gevallen wel degelijk te bestempelen zijn als vooruitgang. Zeg ik als vrouw.

We kunnen nu de volgende tussenstand opmaken: een politiek die de innerlijke verdeeldheid van het volk *niet* accepteert, tendeeert naar een totalitaire staat. Maar een politiek die de innerlijke verdeeldheid van het volk *te snel* accepteert, zoals die van de eerder genoemde pluralisten, geeft de democratie óók op; dit is het risico waar Green in mijn ogen op wijst. Democratische politiek is de kunst om te laveren tussen deze Scylla en Charybdis.

Leiders of bestuurders?

Idealiter zijn onze politici zowel visionaire leiders als (potentiële) bestuurders. Politieke partijen, de leveranciers van politici, selecteren echter vooral op bestuurlijke kwaliteiten. Zonder vergadervaardigheden is een politieke carrière vrijwel ondenkbaar. Waar bestuurlijk talent de weg naar de macht nog wel vindt buiten de politieke partijen om (denk aan beoogde ministers die snel lid worden van een politieke partij teneinde die post te kunnen bekleden), loopt een visionair talent zonder partij verweesd rond. Hij of zij zal zich bij een partij moeten aansluiten om daadwerkelijk politieke macht te kunnen verwerven – en dat vraagt weer bestuurlijke en organisatorische vaardigheden.

Geredeneerd vanuit een klassiek representatief denkraam is dat accent op bestuurlijke capaciteiten bij de selectie van politici geen probleem. Immers: het volk is soeverein, want het *bestuurt* zichzelf – al ‘delegeert’ het volk om praktische redenen die taak aan (volks) vertegenwoordigers, die optreden als een soort managers van de publieke zaak.³⁷ Maar als we Green volgen, vertoont deze kijk op de werking van democratie ernstige tekortkomingen. Het is niet goed voorstelbaar hoe een serieuze vorm van (getrapt) zelfbestuur vorm zou moeten krijgen in een huidige massademocratie. Massademocratieën vragen juist om visionaire politici (leiders), die niet pretenderen ‘namens ons’ te besturen, maar namens zichzelf een koers uitzetten en knopen doorhakken – en door ons teruggefloten kunnen worden als we het vertrouwen in hen verliezen. Door de manier waarop ons bestel politici selecteert (via een mars door een partij), komen dergelijke leiders niet gemakkelijk bovendrijven.

Er is niets mis met capabele bestuurders; zij zullen altijd nodig zijn. Maar in ons land lijken zij op elkaar in stijl en profiel, vindt Dijkstra. “Je hebt bestuurders die het als hun belangrijkste taak zien om ideeën en perspectieven te bieden omtrent duurzaamheid, economie, de verhouding mens-dier. En je hebt bestuurders die de boel goed willen runnen. In Nederland hebben we veel bestuurders van het laatste type, en maar weinig van het eerste.”

³⁷ ‘Het volk’ verschijnt hier als het ware in de gedaante van een Raad van Commissarissen die de ‘managers’ (de uitvoerende macht) wegstuurt als het haar niet bevalt wat die managers doen.

Dijstelbloem vindt dat we moeten nadenken over manieren om ervoor te zorgen dat de diversiteit in soorten politici in Nederland toeneemt. Hij oppert om politici niet langer voornamelijk binnen de politieke partijen te zoeken, maar ook te kijken naar andere plekken in de maatschappij. “Misschien zit het leiderschap wel bij de directeur van een bedrijf die het voortouw neemt in duurzaam ondernemen, of bij een NGO die het belang van de zee echt op de kaart zet.” De kritiek van Green kan dus ook een rol spelen in het debat over de rol en functie van politieke partijen in ons politieke bestel.

Tegendemocratie

Green legt de nadruk op leiders, omdat in een massamaatschappij democratie vooral betekent dat burgers erop mogen vertrouwen dat bestuurders handelen met de belangen van burgers voor ogen. Dat impliceert twee dingen voor zo’n democratie: blind vertrouwen is geen goed idee, en de leider moet opstappen als hij of zij het vertrouwen verliest. Vertrouwen is slechts mogelijk dankzij personen en instituties die controleren of dat vertrouwen niet geschonden wordt, en in actie komen zodra dat wel het geval blijkt te zijn. Denk aan toezichhouders op het openbaar bestuur, kritische journalisten, maar ook aan een actiegroep die een proces tegen de overheid aanspant. Een democratie vaart wel bij dergelijke ‘heilzame burgerlijke waakzaamheid’, vindt de vooraanstaande Franse politieke denker Pierre Rosanvallon. Hij noemt deze handelingen van geëngageerd wantrouwen ‘tegedemocratie’.

‘Tegendemocratie’ schopt volgens Rosanvallon niet van buitenaf tegen het democratische systeem aan, maar maakt er organisch onderdeel van uit. En nu burgers hoger opgeleid en mondiger worden, bloeit de tegendemocratie als nooit tevoren. ‘In het licht van de opkomst van deze tegendemocratie hoeven (...) ook de afnemende opkomst bij verkiezingen en zelfs de toenemende antipolitieke stemming niet per se als negatief of ondemocratisch te worden voorgesteld’, concludeert hij.³⁸ Kortom: de gerede zorgen omtrent de representatieve democratie hoeven zich niet uit te strekken tot de *gehele* democratie. Politieke partijen mogen het dan moeilijk hebben³⁹, maar de democratie is wellicht vitaler dan zij lijkt. Het is maar hoe en waar je kijkt.

Het begrip tegendemocratie maakt gebruik van kijkmetaforen (‘toezien oog’, waken voor ‘blind’ vertrouwen), en dat is niet toevallig. Rosanvallon’s tegendemocratie vertoont verwantschap met Greens oculaire model. Voor Huub Dijstelbloem overlappen ze elkaar zelfs. “Eigenlijk heeft Rosanvallon het ook over het oculaire. In de tegendemocratie hebben we een oog dat kritisch kijkt, dat eist dat er openheid van zaken komt, dat achteraf om verantwoording vraagt.” Rosanvallon laat zien dat die oculaire trek in meer democratievormen dan alleen Greens plebiscitaire democratie te herkennen is – en dat vindt Dijstelbloem sterk.

³⁸ Rosanvallon, pagina 36.

³⁹ In 2014 was nog geen 2,5 procent van de Nederlandse bevolking lid van een politieke partij.

Zeker. Maar doet de tegendemocratie dan nog wat Green beoogt? Soms lijkt Green wel degelijk te doelen op een inrichting van de maatschappij die zeer dicht in de buurt komt van Rosanvillons ‘tegenmacht’ – bijvoorbeeld als hij zegt dat de blik verwijst naar de manier van kijken van de supervisor, de inspecteur, de kritisch onderzoeker.⁴⁰ Maar het uitoefenen van dat soort tegenmacht vereist fors wat inhoudelijke en procedurele kennis (en doorzettingsvermogen). Als Green consequent is, zou hij moeten betwijfelen dat ‘gewone burgers’ massaal in staat of van zins zijn om de macht op deze manier te controleren, om dezelfde redenen dat hun stem niet echt doorklinkt; dit vergt een ‘protoprofessionele’ blik. Het belang van de tegendemocratie in moderne samenlevingen staat mijns inziens buiten kijf, maar het is lastig in te zien hoe ‘het volk’ zich collectief verenigt in de blik van de tegendemocratie. En dat wilde Green met zijn introductie van de blik nu juist bereiken.⁴¹

Kritische journalistiek

Kan de ‘blik’ van de onafhankelijke journalistiek die functie wel vervullen? De publieke omroep, kranten en opinietijdschriften houden vanouds het bestuur scherp. Dankzij internet kunnen zelfs ‘burgerjournalisten’ eenvoudiger dan ooit de macht in de gaten kan houden; de grote potentiële invloed daarvan hebben Edward Snowden en Julian Assange onlangs bewezen.

Voor een gezonde democratie zijn onafhankelijke media die toezicht houden op politici en het politieke bedrijf van het grootste belang. Het is ook voor de media echter niet eenvoudig om deze opdracht waar te maken. Bos: “Journalisten hebben een sterk beroepsethos, maar hun onderzoeksbudgetten slinken.” Akkerman ziet hier zelfs een taak voor de overheid. “Wil je de democratie vitaal houden, dan zul je wegen moeten zoeken om de onafhankelijke journalistiek te ondersteunen. Vooral de regionale media staan onder druk, waardoor de regionale politiek niet meer gescreend dreigt te worden. Ook landelijke media ontbeert het vaak aan de capaciteiten om de macht goed te onderzoeken.” In zoverre deze media daar wel in slagen, steunen ze daarbij vaak op het werk van de onderzoeksinstituten van de ‘tegenmacht’. Het is aan het IPCC te danken dat de opwarming van de aarde een thema is waar politici en de media niet omheen kunnen. Journalisten hadden deze materie nooit op eigen kracht zo diepgaand en gezaghebbend kunnen onderzoeken. Rapporten van toetsings- en onderzoeksinstituten die op enige afstand van de politiek opereren, zijn een belangrijke voedingsbron voor de onafhankelijke media. Het koesteren van deze instituten ziet Akkerman dan ook als een weliswaar indirecte, maar daarom niet minder belangrijke manier om de onafhankelijke journalistiek te steunen.

⁴⁰ ‘the gaze indicates that type of sight that partakes of supervision, inspection, examination, and scrutiny’. EOP pagina 128.

⁴¹ Voor Dijkstra hoeft dat niet zo’n probleem te zijn, omdat de controlerende blik voor hem een manier is om het democratisch systeem meer in evenwicht te brengen, en niet een manier om leiders met hun voeten aan de grond te houden, zoals voor Green.

Journalisten beschikken dus niet (altijd) over de middelen die nodig zijn om een onderzoekende blik op de macht te richten. En zelfs als ze wél onbelemmerd kunnen kijken, is het niet gegarandeerd dat zij dat op neutrale, onbevooroordeelde wijze zullen doen. “Er zijn geen onschuldige vormen van kijken”, stelt Schinkel. “Geen enkel beeld is neutraal”, beaamt Bos. Zij verbaast zich over Greens ‘bijna naïeve’ kijk op de media, die volgens haar ‘eigenaardig contrasteert’ met zijn verfijnde kritiek op de geloofsbrieven van de westerse democratie. Media hebben een eigen agenda. Wat kijkers van hun leiders te zien krijgen, is door de filter van de media gegaan. In die zin bepalen media het maatschappelijk klimaat net zo goed als dat zij het beschrijven.

Ook de blik van de kijkers zelf is al door bestaande opvattingen en voorkeuren geïnformeerd. Kijkers interpreteren immers niet alleen wat zij horen, maar ook wat zij zien – en die interpretaties zullen net zo goed uiteenlopen. Ter illustratie memoreert Linda Bos het optreden van toenmalig minister Rita Verdonk tegen Hirsi Ali. “Een groot deel van het volk dat naar Verdonk keek, dacht op dat moment: ‘Weg met dat mens’. Maar een ander deel was op grond van dezelfde beelden juist van haar gecharmeerd. Met andere woorden: het volk toonde zich al versplinterd in zijn blik.” Het kijken naar leiders kan het volk dus ook niet zonder meer verenigen – nog los van het feit dat er landgenoten zijn die nooit naar politiek nieuws kijken.⁴²

De macht weggijken

Green erkent deze tegenwerpingen.⁴³ Ook zijn oculaire model lost niet alle problemen van de democratie op. Maar er is een manier waarop de blik het volk wél kan verenigen – althans, beter dan de stem dat kan. Nu het electoraat in de praktijk omvangrijk en divers is, wordt het moeilijk, zo niet onmogelijk, om als volk met één stem te spreken; een probleem waar pluralisten en deliberatieven zoals we zagen mee worstelen. Het is echter een stuk eenvoudiger om je unaniem te betonen in je *afkeer* van bepaalde bestuurders of bepaalde praktijken. En waar in de praktijk altijd nog veel discussie mogelijk blijkt over de interpretatie van een bepaalde overeenkomst, is een afwijzing bovendien maar voor één interpretatie vatbaar: ‘dit niet’. Door het volk de beschikking te willen geven over de blik, zou Green het volk in cruciale gevallen dus werkelijk tot een collectief kunnen maken, namelijk als het zich verenigt tegen zijn leiders en van hen weggijkt. Zodra het vertrouwen wegvalt dat de goede persoon op de goede plek zit, is de rol van een leider op het politieke toneel onmiddellijk uitgespeeld. Daar is geen omslachtige en vaak diffuse ‘volksraadpleging’ via stemprocedures voor nodig. Een zekere volkssoevereiniteit is daarmee gered.

.....
⁴² De ene manier van kijken is bovendien de andere niet. Meer verfijnde manieren van kijken (die rekening houden met beeldwetten, cameravoering, montage, et cetera) zijn wellicht te vergelijken met de (proto) professionals van de tegenmacht; dankzij hun kennis van zaken kunnen zij hun wantrouwen beter focussen.

⁴³ Dat deed Green tijdens het symposium over *Eyes of the People* (op.cit.). De argumenten in deze alinea zijn een weergave van Greens antwoord op zijn referenten.

Een 'nee' van het collectief als redding van de democratie; dat moet deliberatieve democraten pijnlijk en zelfs ronduit tegenstrijdig in de oren klinken. Meer vanuit democratisch leiderschap gedacht hoeft dat echter geen paradox te zijn. Zeker, 'nee-zeggen' kan voortkomen uit chagrijn en getuigen van een totaal gebrek aan vertrouwen in de politiek. Maar 'nee-zeggen' kan ook een ingreep zijn van een volk dat gewoonlijk 'vanuit de standby-stand' de politiek in de gaten houdt. Als we het volk zo kunnen begrijpen, mag een bestuur dat *niet* expliciet wordt teruggedfloten ervan uitgaan dat het *dus* nog het vertrouwen geniet van het volk.⁴⁴ De Amerikaanse mediasocioloog Michael Schudson denkt dat dit een juiste beschrijving is van de stand van zaken in westerse democratieën. Hij erkent dat burgers – hij noemt ze 'monitorial citizens' – in een massademocratie afwachtend zijn en niet actief naar informatie zoeken. Maar diezelfde burgers zijn vaak wel alert en betrokken. Ze doen hem denken aan ouders die aan de rand van het zwembad hun kleine kinderen in de gaten houden: ze lijken passief, maar komen onmiddellijk in actie zodra hun kind kopje onder dreigt te gaan.⁴⁵ Greens oculaire systeem sluit mooi aan bij de metaforiek van dergelijke 'monitorial citizens'.

Als je met hem mee wilt gaan, redeneert Green behoorlijk redelijk consistent. Wel blijft het lastig om je een concrete voorstelling te maken van wat hij nu eigenlijk bedoelt met zijn oculaire systeem en de bijbehorende *candor*. Dijstelbloem: "Je zou verwachten dat Green een aantal smakelijke voorbeelden geeft van leiders die wel of geen 'candor' vertonen – maar niets van dat al. Het blijft bij die ene frase, 'het niet onder controle hebben van de omstandigheden waarin je verschijnt'."

We zullen dus zelf op zoek moeten naar concrete voorbeelden. De recente geschiedenis kent wel momenten waarop het volk zich inderdaad *en masse* keert tegen een bepaalde leider. Zo memoren Schinkel en Bos beiden het moment waarop Ad Melkert uitgespeeld bleek tegenover Pim Fortuyn. Dat had niet zozeer te maken met wat Melkert zei en zijn prestaties als bestuurder, als wel met zijn lichaamstaal en houding. Die werden niet door de kijker gepikt, en dat kale feit bepaalde Melkerts politieke lot.

Maar hoe is uit zo'n voorval nu een *techniek* te destilleren die maken dat het volk een blik kan ontwikkelen waardoor de democratie vitaliseert? Een paar aanwijzingen geeft Green wel. Waar het vocale model zal inzetten op het vergroten van mogelijkheden voor het publiek om vragen te stellen aan (beoogde) leiders – hetzij direct, hetzij gemedieerd door journalisten – zou het oculaire model ervoor kiezen de kandidaten direct met elkaar in debat te laten gaan. Dan zullen zij *elkaar* moeten ondervragen, en omdat dan minder duidelijk is wat hen te wachten staat, zullen zij spontaner moeten reageren. Dat geeft 'het volk' meer kans

⁴⁴ De recente studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau, *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland* (2015) schetst een beeld dat goed met deze voorstelling van zaken is te verzoenen. "De steun voor het principe van democratie is en blijft groot", schrijven de onderzoekers (pagina 8). Maar die steun hoeft zich dus niet te vertalen in actieve participatie. Je zou ook kunnen zeggen: 'Als het de burger niet bevalt, laat hij dat wel merken'.

⁴⁵ De verwijzing naar Schudson trof ik aan in *Het land van Beatrix* van Hans Wansink, pagina 58.

iemands ware karakter te zien. Green betoont zich ook voorstander van publieke ondervragingen van politici in parlementaire enquêtes of onderzoekscommissies. Vanuit het vocale model gezien is het misschien mosterd na de maaltijd om politici aan de tand te voelen op een moment dat zij vaak niet eens meer over politieke macht beschikken, maar geredeneerd vanuit het oculaire model zijn dergelijke evenementen ‘zeer bevredigend’, omdat onze instituties in staat blijken ‘candor’ bij politici af te dwingen; politici moeten immers onder dwang openheid van zaken te geven.

Waar het vocale model zich concentreert op de inhoud van politieke communicatie, legt het oculaire model dus de nadruk op de vorm daarvan. Het model hamert erop leiders de regie over de setting waarin zij verschijnen vaker te ontnemen, zodat zij vaker authentiek zullen moeten reageren. In een met technologie doordrenkte massademocratie zullen leiders de ogen van het volk altijd op zich gericht weten. Richt het toneel dan zodanig in dat politici hun ware aard maar moeilijk verborgen kunnen houden; het is immers onmogelijk om voortdurend een rol te spelen die niet bij je past.⁴⁶ Door te kijken hoe een leider zich gedraagt, zou een kiezer weer een *persoonlijke* relatie kunnen aangaan met de gekozene, net zoals in de tijd van vóór de politieke partijen. Alleen is de relatie nu bemiddeld door technologie, en is er daardoor veel meer dan vroeger sprake van eenrichtingsverkeer (de kiezer heeft een relatie met de gekozene, en niet andersom).⁴⁷

Bos kan zich wel iets voorstellen bij Greens suggesties. Onderzoek laat zien dat burgers minstens zo sterk reageren op het gedrag van de bestuurders als op de inhoud van hun beslissingen⁴⁸, en “je merkt het als een politicus zich anders voor probeert te doen dan hij of zij is.” Het helpt als politici vlot of ad rem zijn, maar authenticiteit is het allerbelangrijkste. Juist om authenticiteit te kunnen beproeven, is het misschien aardig om formats te bedenken die meer spontaniteit van politici vragen, geeft Bos toe. Maar het lijkt haar nog niet zo eenvoudig om politici over te halen zich in dat soort situaties te begeven. Bos: “De tendens is juist dat politici meer controle zoeken over de omstandigheden waarin zij verschijnen.”

Green lijkt dit ook te zien. Hij merkt op dat veel huidige politieke debatten zich kenmerken door de ‘behoedzame spontaniteit van een menuet’.⁴⁹ Maar dat is precies omdat politici en hun woordvoerders goed aanvoelen dat de manier waarop een leider verschijnt geen oppervlakkige, cosmetische kwestie is, maar juist beslissend voor zijn of haar machtsbasis.

⁴⁶ Die zichtbaarheid wordt alleen maar versterkt doordat gewone burgers met hun mobieltje altijd een camera op zak hebben waarmee zij desgewenst alles wat zij zien kunnen verspreiden via sociale media.

⁴⁷ Dit doet denken aan het begrip toeschouwersdemocratie van Jos de Beus. ‘Toeschouwersdemocratie’ is zijn vertaling van het begrip ‘démocratie du public’ van de Franse politieke denker Bernard Manin. Waar de Engelse vertaling spreekt van een ‘audience democracy’, maakt De Beus in zijn vertaling gebruik van een oculair begrip. Dat is wellicht niet toevallig; De Beus betoonde zich (net als Green) gecharmeerd van het plebiscitaire gedachtegoed van Weber en Schumpeter.
Zie bijvoorbeeld <http://www.waterlandstichting.nl/index.php?p=artikelen&s=bekijken&id=1303>

⁴⁸ Rosanvallón, op.cit., pagina 142.

⁴⁹ *Eyes of the People*, pagina 183.

Als die verschijningsvorm zo cruciaal is, kan het voor burgers, de media, én voor bestuurders verstandig zijn om in naam van de democratie te zoeken naar manieren om terrein terug te veroveren op *public relations professionals*. Dijkstra: “Mijn indruk is dat Den Haag de controle over de communicatie meer en meer naar zich toetrekt. Is dat wel verstandig? Green volgend zou je kunnen betogen dat je daarmee op termijn de democratie juist ondermijnt.”

Denken in de lijn van Green betekent: jezelf ongemakkelijke vragen stellen over de mate waarin ons representatieve ideaal een vorm van *wishful thinking* is geworden; een ideaal dat wellicht zelfs kwalijk begint uit te pakken omdat het de ware stand van zaken in een massademocratie aan het zicht onttrekt. Green biedt geen perfecte remedie voor de kwaal die hij zelf aanwijst. Zijn voornaamste voorstel is om soevereiniteit bij het volk terug te leggen door de blik van het volk te versterken. Maar omdat ook de blik van het volk nooit een *collectieve* blik zal zijn, zal ook de inrichting van de democratie volgens een oculair model de democratie nooit volledig kunnen helen.

Dat is geen fataal argument tegen Green. Een perfecte democratie is sowieso een onmogelijkheid. En ondertussen kunnen we veilig aannemen dat er veel meer burgers zijn die kunnen (en willen) kijken, dan burgers die kunnen (en willen) spreken. Experimenten die erin slagen ‘de blik’ van burgers versterken, leggen macht terug bij het volk in situaties waarin ‘de stem nog niet spreekt, maar het oog al wel kijkt’⁵⁰, en dat zou de samenleving democratischer maken in de zin dat meer mensen delen in de macht. Inzetten op dergelijke experimenten kan een heel zinnig gebruik zijn van de ‘altijd schaarse energie’⁵¹ die er is om de democratie te vitaliseren.

⁵⁰ Een frase uit de oratie van Dijkstra.

⁵¹ Een uitdrukking van Green in *Symposium*.

4. Toepassing van Green

Tot nu toe deed dit essay de kritiek van Green op het vocale model van de deliberatieve democratie uit de doeken, en belichtte het zijn oculaire model: wat beoogt dat model en wat betekent dat voor de inrichting van de democratie? Nu is het tijd om te schetsen hoe enkele recente verschijnselen in de Nederlandse democratie met Green in de hand geanalyseerd en gewaardeerd kunnen worden. Dat doe ik hier heel kort en grofmazig. Doel is niet om zo'n analyse hier daadwerkelijk te *geven*, maar om te suggereren dat zij mogelijk is en tot vruchtbare en interessante invalshoeken leidt.

Democratie als participatie

Je hoeft Greens kritiek op het vocale model niet in volle heftigheid te omarmen om te beamen dat de democratie in zwaar weer verkeert. De 'norm van representatie'⁵² is nog steeds diep verankerd in de Nederlandse samenleving, zoals het SCP onlangs constateerde, maar "(...) traditionele vormen van institutionele representatie hebben aan het begin van de 21e eeuw wel veel vanzelfsprekendheid verloren en nieuwe vormen van legitieme en effectieve vertegenwoordiging liggen niet voor het oprapen."⁵³

Dat neemt niet weg dat er manhaftige en creatieve pogingen ondernomen worden om nieuwe vormen van inspraak te vinden en een 'doe-democratie' vorm te geven.⁵⁴ Dit essay kan geen recht doen aan de rijkdom aan initiatieven om de kloof tussen burger en politiek te verkleinen en de besluitvorming representatiever te maken. Ik presenteer hier de Vlaamse schrijver David van Reybrouck als boegbeeld van deze stroming, en laat zien hoe Green (volgens mij) in grote lijnen tegen dit soort initiatieven aankijkt.

In zijn boek *Tegen Verkiezingen* keert Van Reybrouck, net als Green, terug naar de Griekse wortels van de democratie om te kunnen begrijpen waar het 'mis' is gegaan.⁵⁵ Maar waar Green de consequenties verkent van het feit dat de democratie tegenwoordig veel meer mensen omvat, en constateert dat het vocale model in deze omstandigheden simpelweg niet langer kan waarmaken wat het zou moeten waarmaken, wil Van Reybrouck de 'vocale idealen' niet loslaten. Hij hoopt ze juist te vitaliseren door burgers wiens stem we nu onvoldoende horen actief bij een deliberatief proces te betrekken; bijvoorbeeld via loting.

⁵² Hoewel dat strikt genomen wellicht niet noodzakelijk is, hangt de norm van representatie in de praktijk sterk samen met de representativiteit van de burgers die meedoen aan deliberatieve besluitvormingsprocessen. Het criterium voor participatie blijkt vaak te zijn: praten alle bevolkingsgroepen evenredig mee? De nadruk ligt dus op praten. Reden voor mij om participatie, deliberatie en het vocale model in deze korte schets min of meer als synoniemen te behandelen.

⁵³ Sociaal en Cultureel Planbureau, *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland* (2015), pagina 9.

⁵⁴ Zie bijvoorbeeld de recente publicatie van ProDemos, *Doe-democratie* (januari 2016). <http://doedemocratie.net/sites/default/files/ProDemos%20Doe-democratie.pdf>

⁵⁵ Uitgeverij De Bezige Bij, 2013

Van Reybrouck heeft de daad bij het woord gevoegd door de zogenoemde G1000 uit te denken en mede op te zetten. Een G1000 kan verschillende vormen aannemen, maar is in essentie een dialoog tussen burgers over door henzelf aangebrachte publieke thema's.⁵⁶ In verschillende Nederlandse steden hebben inmiddels G1000-bijeenkomsten plaatsgevonden.

De interventie van Van Reybrouck gaat uit van de gedachte dat bestaande overlegkringen te gesloten en te eenzijdig van samenstelling zijn, en bovendien niet per se de thema's aan de orde stellen die burgers werkelijk bezighouden. Zijn oplossing is om burgers actief uit te nodigen om hun mening te geven. Van Reybrouck ondervangt op die manier een aantal bezwaren van Green tegen het vocale model. Zo kunnen 'zijn' burgers hun stem laten horen buiten de verkiezingen om, zelf een agenda opstellen, en hun mening met redenen omkleed over het voetlicht brengen.

Moeilijker is het om vol te houden dat Van Reybroucks burgers ook 'het volk' zijn, of desnoods representeren. Op lokaal niveau kunnen wellicht nog alle burgers uitgenodigd worden voor een gesprek, maar het wordt lastig om alle burgers te horen over thema's op nationaal niveau. Loting is dan een optie, zoals Van Reybrouck zegt. Maar waarom zouden andere burgers vertrouwen stellen in burgers die door het lot zijn aangewezen? Om het pompeuzer te zeggen: waarom zou je soevereiniteit overdragen aan jou onbekende gelote burgers? Dan ben je goed beschouwd beter af als je zelf de machthebbers kunt kiezen; van politici heb je immers nog een beetje kunnen inschatten welk vlees je in de kuip hebt.⁵⁷ De noodzaak om je te laten representeren is eventueel te omzeilen door technologie in te zetten: internet biedt in principe mogelijkheden om alle burgers die dat willen te laten meepraten, zelfs over nationale thema's.⁵⁸ De vraag is vervolgens wel hoe de inbreng van die burgers doorklinkt in de besluitvorming; dat veronderstelt op zijn minst procesbegeleiders die clusteren en duiden wat al die burgers bedoelen, waarmee veel feitelijke macht bij die

⁵⁶ Zie bijvoorbeeld <http://www.g1000.org/nl/>

⁵⁷ Dit voert terug op Greens kritiek dat optimale representativiteit bepaald geen synoniem is van optimale besluitvorming, omdat de vaardigheden om tot goede besluiten te komen niet evenredig over de bevolking zijn verdeeld.

⁵⁸ Ira van Keulen en Iris Korthagen, onderzoekers van het Rathenau Instituut, verkennen de manier waarop digitale technologieën zouden kunnen helpen om de betrokkenheid van burgers bij de politiek te vergroten en het parlementaire stelsel te vernieuwen. Internet biedt daar veel kansen toe, schrijven zij in hun essay 'Geef burgers meer dan een noodrem'. De macht om 'nee' te zeggen gaat sommige burgers niet ver genoeg, en doet ook geen recht aan wat deze burgers het publieke domein te bieden hebben. Door digitale technologie in te zetten, zou de samenleving het potentieel van deze burgers kunnen benutten. Een punt van zorg is wel, zoals de onderzoekers zelf ook opmerken, dat een bepaalde groep burgers gebruik zal maken van deze mogelijkheden en een andere groep veel minder (of niet). Inzetten op deze manieren van het organiseren en benutten van betrokkenheid bij de politiek zou de splitsing tussen het volk dus kunnen vergroten. En precies daar zit de zorg van Green. <https://www.rathenau.nl/nl/publicatie/geef-burgers-meer-dan-een-noodrem>

begeleiders komt te liggen. De ‘stem van de burger’ zal hoe dan ook niet onbemiddeld doorklinken, wat vermoedelijk maakt dat niet alle burgers zich vertegenwoordigd zullen voelen.⁵⁹

De belangrijkste bedenking bij dit soort experimenten is nog wel dat de groep burgers die zich roert aselekt is. Van Reybroucks systeem begunstigt burgers die kunnen en willen spreken. Je moet immers een mening hebben, en die goed genoeg kunnen en willen verwoorden. Zo’n arena speelt hoogopgeleide mensen in de kaart. De kloof tussen hoog- en laagopgeleide mensen zal door dit soort initiatieven niet snel kleiner worden. In het ergste geval worden de goedbedoelde initiatieven tot directe democratie zelfs een extra lobbykanaal waardoor de maatschappelijke ‘winnaars’ hun belangen nog beter kunnen behartigen.

Er zijn tal van goede redenen om burgers nieuwe mogelijkheden te bieden hun stem te laten horen en te ‘participeren’. De samenleving zal vermoedelijk veel baat hebben bij de kennis en kunde van aldus geactiveerde burgers; de politicus-als-bestuurder kan er beslist zijn voordeel mee doen. En de ‘in hun kracht gezette’ burgers zelf zullen zich ongetwijfeld meer betrokken voelen bij de democratie. Maar de problemen rond de representatieve democratie – de problemen waar Green op wijst – zijn er niet zomaar mee verholpen. De beweging richting participatieve democratie en doe-democratie kan zelfs op gespannen voet staan met de representatieve democratie, schrijven Tonkens *et al.*⁶⁰ Deze experimenten zijn democratisch in de zin dat betrokkenen zichzelf besturen, maar staan “op gespannen voet met het bredere ideaal van democratie als het volk dat zichzelf bestuurt”. Andere, innovatieve manieren van ‘meepraten’ maken niet dat ‘het volk’ opeens ‘in zijn collectieve capaciteit’ wordt gerepresenteerd. Immers, slechts een deel van het volk zal aan het woord komen – en nog een aselekt deel bovendien.

De democratie van verzet en parodie

Een aanzienlijk aantal burgers onderneemt geen pogingen om invloed te verwerven op de politieke besluitvorming. Zij schuiven niet aan bij overlegtafels, lobbyen niet, gaan soms niet eens stemmen. Zij *participeren* niet. Maar daaruit volgt niet noodzakelijk dat zij zich niet betrokken voelen bij de publieke zaak. Het is goed denkbaar dat (bijvoorbeeld) de mensen die elkaar ontmoeten in lokale *Tegenlicht Meet Ups* om van gedachten te wisselen over de maatschappelijke trends die het programma belicht, verder op geen enkele manier politiek actief zijn. Gebrek aan participatie wijst dus niet per se op gebrek aan betrokkenheid. Veel burgers vertrouwen wellicht op de bestaande instanties en organisaties van de tegendemocratie.

⁵⁹ Bij de kritiek van Green op het vocale model in deel 2 van dit essay stond dit argument vermeld onder het kopje ‘Het volk is niet de auteur van de wet’. Komen tot formuleringen die bruikbaar zijn voor besluitvorming vereist aanzienlijke kennis en vaardigheid; ondanks alle goede bedoelingen van de professionals die de geoogste meningen bundelen en verwoorden, is er een gereede kans dat ‘gewone burgers’ hun standpunt niet goed herkennen in de uiteindelijke formulering.

⁶⁰ Evelien Tonkens, Margo Trappenburg, Menno Hurenkamp, Jante Schmidt, *De Montessori-democratie: spanningen tussen burgerparticipatie en de lokale politiek*. Amsterdam University Press, 2015, pagina 13.

Betrokken burgers die daarentegen ontevreden zijn met de politieke kaste of met het politieke systeem, kunnen dat laten merken. Dat doen zij niet per se door de routes te bewandelen die het politieke systeem daartoe ontworpen heeft; lid worden van een politieke partij of gedisciplineerd de spelregels volgen op inspraakavonden zou ook ietwat paradoxaal zijn als die gang van zaken precies datgene is wat je aan de kaak wilt stellen. Demonstreren is een klassieke alternatieve manier waarmee betrokken burgers hun verzet zichtbaar te maken. Demonstreren heeft oculaire trekken: een demonstratie is een soort spektakel (opgemerkt worden is essentieel); de boodschap neemt vaak de vorm aan van een 'nee, dit niet'; als er genoeg volk op de been komt, zullen leiders zich gedwongen voelen te verschijnen.

Moderne technologie kan het betrokken burgers een stuk eenvoudiger maken om hun verzet kenbaar te maken. Interessant in dit verband is het raadgevend referendum over het associatieverdrag tussen Nederland en Oekraïne, dat in april 2016 zal plaatsvinden. Dit referendum is het eerste in Nederland dat niet door politici is geïnitieerd, maar werd uitgeroepen omdat voldoende 'gewone burgers' erom vroegen. Die burgers zijn onder de vlag *GeenPeil* gemobiliseerd via het weblog *GeenStijl*. *GeenPeil* presenteert zich als 'een breed initiatief voor meer inspraak in onze nationale en Europese democratie', en met een simpele muisklik maak je deel uit van dit initiatief.⁶¹

GeenPeil is een eigenaardige mengelmoes van vocale en oculaire elementen. De initiatiefnemers zeggen meer inspraak te willen, en voeren inhoudelijke redenen aan om juist over het associatieverdrag met Oekraïne een referendum te willen uitroepen. Zij volgen hier dus de mores van het vocale model. Tegelijk is het moeilijk je aan de indruk te onttrekken dat dit onderwerp nogal willekeurig is; een stok om de hond mee te slaan. En die hond is het politieke systeem dat zich heeft uitgekristalliseerd rond datzelfde vocale model. Om het politieke systeem met eigen middelen (een raadgevend referendum) te verslaan, is het noodzakelijk om een inhoudelijke show op te voeren – maar de inhoud is niet het hart van de zaak. Hoofddoel lijkt om het systeem tegen zichzelf te keren en zo de macht dwars te zitten.

Met Green in de hand valt het volgende op te merken. Het is niet toevallig dat *GeenPeil* een vrucht is van *GeenStijl*. Dit in 2003 opgerichte weblog presenteert zichzelf uitdrukkelijk als 'anti-establishment'. En hoewel het gewoonlijk rechts van het midden wordt geplaatst, heeft het blog volgens een redacteur van het weblog geen andere politieke agenda dan 'het aantonen van hypocrisie'.⁶² De gepubliceerde opinies zelf zijn minder belangrijk. Doel is het uitdagen van de gevestigde politiek, die nu eenmaal aanslaat (en vanuit haar taakopvatting

⁶¹ <https://geenpeil.nl/>. Op haar website (met de tag 'Red de democratie!') zegt *GeenPeil* dat zij met haar campagne om een referendum af te dwingen "een half miljoen burgers een legaal, legitiem en vooral democratisch instrument" aanreikt om "een stukje zeggenschap terug te claimen" van "Den Haag en Brussel".

⁶² Die redacteur wordt geciteerd in het artikel 'De machthebbers zijn niet te vertrouwen', Andreas Kouwenhoven, *NRC Handelsblad*, 17 oktober 2015.

ook behoort aan te slaan) op meningen. *GeenStijl* lokt politici uit de tent, probeert, kortom: schept condities waarin politici zich zullen moeten laten zien onder condities die zij niet controleren. Dat zijn precies de condities waaronder leiders ‘candor’ moeten tonen. *GeenStijl* probeert die ‘candor’ af te dwingen. Zo bezien wijst de populariteit van *GeenStijl* op een grote maatschappelijke behoefte aan ‘candor’.

Wat opvalt aan journalistiek in de school van *GeenStijl* is de lacherige, pesterige, soms zelfs melige toon.⁶³ Kennelijk wil men ook het eigen verzet tegen de ‘hypocriete’ politiek niet helemaal positief invullen. Dat is ook niet nodig om toch politiek effect te hebben. De groep waarop deze journalistiek de pijlen richt, kan namelijk niet anders dan zichzelf als officiële representant van het volk zeer serieus nemen, en zal moeten reageren vanuit de bijbehorende spelregels – wat vaak formeel en procedureel overkomt. En dat kan dan weer worden opgevat als de zoveelste demonstratie van gebrek aan ‘candor’.

Ondertussen heeft *GeenStijl* wel een kritische functie. Als we de democratie vergelijken met een middelbare school (een vergelijking die *GeenStijl* gemakkelijk oproept) dan zijn de bloggers van *GeenStijl* de pestkoppen die het leven van ‘zwakke’ leraren zuur maken. De methode is wreed, maar kan wel degelijk aan het licht brengen dat ‘het systeem’ waar je ongevraagd deel van uitmaakt ongeschikte mensen naar voren schuift en de hand boven het hoofd houdt. Pestkoppen tonen de zwakheden van het systeem aan. En: pestkoppen zijn geen spijbelaars. *GeenStijl* maakt ferm deel uit van de tegendemocratie.⁶⁴

.....
⁶³ Zo opent de website van *GeenPeil* met de oproep ‘Meld je nu aan voor het Leger des Peils!’

⁶⁴ Veel tegenmacht komt in onze democratie ook van harde grappen en parodieën van cabaretiers. Geregeld weten zij daarmee burgers te mobiliseren en kwesties te agenderen. Dat hoeft niet per se simplistisch en populistisch uit te pakken. Zo wist het televisieprogramma *Zondag met Lubach* discussies over handelsverdrag TTIP opeens wél hip te maken, en heeft het programma opgeroepen tot een minder gepolariseerd vluchtelingendebat.

5. Bevindingen en suggesties

Dit essay wilde vanuit Greens oculaire model licht laten schijnen op de Nederlandse representatieve democratie. Bij zo'n essayistische opzet passen geen degelijke conclusies. Wel wil ik hier enkele algemene bevindingen en gevolgtrekkingen voorleggen. Ik sluit af met een paar, mijns inziens veelbelovende, suggesties voor verdere verkenning van de thematiek die het oculaire model opwerpt.

Bevinding 1

Accepteer dat de democratie onvolmaakt is, een 'leeg hart' heeft. Een perfecte democratie is in feite een terreur. De kwaliteit van de Nederlandse democratie is nog steeds relatief hoog. Sommige problemen verdienen zorg, andere kun je wellicht beter op de koop toe nemen. Het is de kunst om in concrete gevallen te weten of actie geboden is – of dat 'het betere' hier de vijand van 'het goede' zal zijn.

Bevinding 2

Redeneer niet alleen vanuit het democratische *ideaal* (dat nooit te bereiken zal zijn), maar verdedig en verfris de democratie vanuit de *problemen* die zij moet oplossen. Vraag ook van participanten om energie te steken in het verbeteren van de bestaande situatie, en niet te blijven hangen in kritiek vanuit het zuivere ideaal.

Bevinding 3

De vorige bevinding slaat ook terug op Greens zelf; hij rekt het vocale model af op wat het *niet* kan waarmaken. Green zet het vocale en oculaire model scherp tegenover elkaar. Dit is louter een retorische keuze, want het vocale en oculaire model sluiten elkaar in de praktijk niet uit. Met andere woorden: het vocale model heeft bestaansrecht naast het oculaire model, en verdient (ook, nog steeds) aandacht, zorg en onderhoud. Wel is het de vraag of het verstandig is om de 'schaarse' energie die er is voor innovatie van de democratie louter in te zetten voor experimenten in de vocale traditie.

Bevinding 4

Uit een gebrek aan participatie hoeft niet te volgen dat het merendeel van de burgers *dus* niet betrokken is bij de politiek. Wellicht 'delegeren' veel burgers met een gerust hart macht aan het bestuur.

Bevinding 5

Er kunnen goede redenen zijn om burgers meer inspraakkanalen te geven, maar houd rekening met de mogelijkheid dat een toch al machtige groep van de bevolking hierdoor nog meer macht in handen krijgt.

Bevinding 6

Opkomende begrippen zoals 'tegenmacht', 'toeschouwersdemocratie', de 'monitoring citizen' en het 'oculaire systeem' wijzen dezelfde richting uit: die van een alerte samenleving die niet zozeer de behoefte voelt om zelf de politiek vorm te geven, maar wel de

mogelijkheid wil hebben om verkeerd beleid af te straffen. Een vitale journalistiek, goed functionerende toezichhoudende instanties, en toegankelijke procedures om 'nee' te zeggen zullen de betrokkenheid bij de democratie in standhouden of zelfs vergroten. Dit vraagt van bestuurders de grootsheid om hun eigen tegenmacht te organiseren of althans ruim baan te geven.

Bevinding 7

Transparantie is een belangrijke voorwaarde voor vertrouwen in de democratie. Vanuit een oculair model gezien zouden we die transparantie echter minder moeten zoeken in procedures, standaardisering en rapportages, en meer in onbevangenheid en toegankelijkheid. Dat wil zeggen: vul 'transparantie' minder in als bureaucratische deugd, en meer als communicatieve deugd.

Bevinding 8

Politici staan voor complexe vragen en moeten over veel kennis en vaardigheden beschikken om hun werk goed te doen. Niet iedereen heeft die capaciteiten, en meedoen vergt hoe dan ook inspanning en incasseringsvermogen. Het is belangrijk om dit duidelijk te maken, want dit zal burgers een reëler beeld geven van hun macht, en eventuele hooggespannen verwachtingen doen temperen. Dit betekent ook dat politici, meer dan nu vaak het geval is, beroepstrots mogen uitstralen.

Bevinding 9

Een vermoedelijk aanzienlijke groep burgers voelt zich wel (enigszins) betrokken bij de politiek, maar is niet zo goed in staat om zijn mening te verwoorden. Het is de moeite waard om naar manieren te zoeken waarop deze burgers via hun 'blik' hun macht kunnen doen gelden. Dit vraagt in ieder geval van politici dat zij zich op een meer onbevangen wijze tonen, en van media dat zij politici daartoe uitdagen. Het zwaartepunt zal daardoor onvermijdelijk verschuiven van het verwoorden van meningen naar het tonen van karakter.

En verder

Welke verdere acties liggen nu voor de hand, gegeven de voorgaande bespreking van het oculaire model? Ik zie op dit moment vijf veelbelovende sporen, die ik hier kort noem. Deze sporen zijn nader uit te werken in de vorm van onderzoek, maar zeker ook via workshops, debatten, et cetera – bij voorkeur in samenwerking met relevante organisaties. Welk type organisatie dat zou kunnen zijn, blijkt uit onderstaande beschrijvingen.

Suggestie 1: De rol van de media

De media zijn een belangrijke pijler van de tegendemocratie, en bovendien belangrijke dragers van de blik. Wat zouden media nodig hebben om die functie verder te versterken? Hoe zouden media leiders kunnen tonen in condities waarover die leiders zelf minder zeggenschap hebben, zodat leiders 'candor' moeten tonen? Hoe zouden leiders daar zelf toe te bewegen zijn? Wat is, in dit licht bezien, de rol van voorlichters, burgerjournalistiek, internet, et cetera?

Suggestie 2: Vertrouwen

Een democratie staat of valt met voldoende vertrouwen. Hoe begrijpen we dat vertrouwen? Hoe verschijnt het in een oculair systeem? Als Green gelijk heeft, zou meer 'candor' tot meer vertrouwen in de democratie leiden. Is inzetten op candor wellicht een zinnigere manier om vertrouwen terug te winnen dan de (bureaucratische) transparantie waar nu veelal op wordt ingezet?

Suggestie 3: Leiderschap

Het volk heeft vertrouwen in de democratie zolang het vertrouwen kan stellen in zijn leiders; zo valt Green te parafaseren. De inrichting en organisatie van de Nederlandse democratie maakt dat een bepaald type politicus komt bovendrijven. Dit is eerder de politicus-als-bestuurder (vertrouwen in vaardigheden) dan de politicus-als-leider (vertrouwen in karakter). De laatste vorm van leiderschap komt in onze samenleving minder goed uit de verf. Wat betekent dit voor de democratie? Zouden andere manieren om politici te selecteren de democratie kunnen vitaliseren? Hoe zouden die manieren eruitzien? Wat zijn de implicaties voor klassieke organisaties zoals politieke partijen?

Suggestie 4: Betrokkenheid organiseren

De betrokkenheid van burgers bij de democratie is vermoedelijk aanzienlijk groter dan je zou zeggen op grond van hun deelname aan bestaande deliberatieve processen. Het is goed denkbaar dat veel betrokken burgers zich niet prettig voelen bij de praatcultuur die met deliberatie gepaard gaat. Wat zijn goede methoden om die betrokkenheid in te zetten voor het vitaliseren van de democratie? In hoeverre kan nieuwe technologie daar een rol bij spelen? Hoe vermijd je valkuilen, zoals het verder bevoorrechten van toch al onevenredig machtige bevolkingsgroepen, of de valkuil dat gezagsdragers uiteindelijk niets doen met die betrokkenheid (hetzij omdat ze er eigenlijk niets mee willen, hetzij omdat ze er feitelijk niets mee kunnen).

Suggestie 5: Verfijn de blik

Veel hangt in het oculaire model af van die machtige 'blik'. Greens beschrijving van de blik is echter nogal simplistisch. Wetenschappelijke disciplines als filmwetenschap, *cultural studies* en culturele antropologie hebben 'de blik' veel grondiger onderzocht. Te rade gaan bij deze wetenschappers zou dit begrip aanzienlijk kunnen verfijnen, en dat leidt wellicht tot concretere suggesties om de democratie te versterken via het 'empoweren' van de blik van het volk.

Colofon

Uitgave:
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties
Directoraat-Generaal Bestuur en
Koninkrijksrelaties
Bureau Verkenningen en Onderzoek

Januari 2016 | 91541